UDK 811.163.1'35
Robert Grošelj
Filozofska fakulteta v Ljubljani

O MOREBITNEM VPLIVU PRAVOPISNE NORME KONSTANTINA KOSTENEČKEGA NA PRIZRENSKI PREPIS DUŠANOVEGA ZAKONIKA

Avtor v prispevku analizira pravopisne značilnosti Prizrenskega prepisa Dušanovega zakonika (začetek 16. st.), ki spada med srbske spomenike »resavske« redakcije. Srbski cirilski pravopis »resavskega« tipa naj bi bil posledica jezikovno-normativne dejavnosti Konstantina Kostenečkega. Avtor, izhajajoč pri obravnavi zapisovanja posameznih znakov iz pravopisnih načel Kostenečkega, opozarja na razlike med pravopisom Prizrenskega prepisa Dušanovega zakonika in »resavskih« spomenikov na eni ter pravopisnimi načeli Kostenečkega na drugi strani.

The author analyzes the orthographic features of the Prizren Redaction of Dušan's Code (beginning of the 16th c.), which is one of the Serbian monuments of the »Resava« edition. Serbian Cyrillic orthography of the »Resava« type is presumed to be the result of Konstantin Kostenečki's linguistic-normative efforts. Basing his analysis of the writing of individual characters on Kostenečki's principles, the author points out the differences between the orthography of the Prizren Redaction of Dušan's Code and the »Resava« monuments on the one hand, and Kostenečki's orthographic principles on the other.

Ključne besede: Konstantin Kostenečki, »resavski« pravopis, Dušanov zakonik, Prizrenski prepis

Key words: Konstantin Kostenečki, »Resava« orthography, Dušan's Code, Prizren Redaction

Uvod[1]

»Zakonik blagovernog cara Stefana« ali Dušanov zakonik je eden izmed najpomembnejših srbskih državnopravnih spomenikov. Nastal je v letih 1349 in 1354 ter predstavlja kodifikacijo srednjeveškega srbskega prava. V tem oziru ima v južnoslovanskem prostoru izjemen pomen. V srbski pravni znanosti je ustaljeno mnenje, da je Prizrenski prepis Dušanovega zakonika (Prz) med vsemi prepisi najbolj zvest originalni verziji Dušanovega zakonika (DZ).

Prz je nastal okoli l. 1520 in spada v obdobje t. i. »resavskega« pravopisa. »Resavska« pravopisna norma je po mnenju mnogih posledica jezikoslovne dejavnosti Konstantina Kostenečkega, ki je svoje normativno-pravopisne poglede okoli l. 1423 strnil v razpravi »**сказа҆нїе и҃зла҆вленно ѡ҆ пи́сменех**«. »Skazanije« naj bi torej predstavljalo kodifikacijo »resavskega« pravopisa, ki zaznamuje srbsko književnost od konca druge polovice 14. st. do začetka 18. st.

[1] V članku so na sintetičen in prirejen (ponekod za pričujočo razpravo tudi dopolnjen) način predstavljeni rezultati analize pravopisa Prizrenskega prepisa Dušanovega zakonika iz avtorjeve diplomske naloge *Analiza pravopisa v Prizrenskem prepisu Dušanovega zakonika z ozirom na pravopisno normo Konstantina Kostenečkega*, mentorica dr. Vanda Babič. Ob tej priložnosti se mentorici najlepše zahvaljujem.

Ker je spomenik nastal v tem obdobju, je prispevek posvečen prav analizi pravopisa v Prz z ozirom na pravopisno normo Konstantina Kostenečkega. Na podlagi analize pravopisnih pravil v »Skazaniju« (originalne redakcije in izvlečka) ter na podlagi analize pravopisnih in jezikovnih posebnosti Prz (fonetična in morfološka analiza služita kot opora obravnavi pravopisa) sem skušal določiti stopnjo morebitnega vpliva Konstantinove razprave na že omenjeni prepis DZ. Obravnava je poleg tega deloma pokazala, kakšen je odnos med »resavskim« pravopisnim uzusom ter pravopisno normo Konstantina Kostenečkega.

1 Konstantin Kostenečki in »resavski« pravopis srbskih cirilskih spomenikov

Konstantin Kostenečki (Kostenski, Kostenecki), ki se je rodil okoli l. 1390 v mestu Kostenec (Pazardžiška pokrajina v Bolgariji),[2] spada med učence jezikovno-pravopisnih ter književnih nazorov patriarha Evtimija Trnovskega. Na začetku 15. st. je namreč odšel v samostan Bačkovo (blizu Plovdiva), da bi se pri patriarhu Evtimiju naučil pravil »trnovske« prepisovalske šole. Ker pa je patriarh že pred njegovim prihodom umrl (l. 1402), se je osnov grškega jezika ter nazorov »trnovske« šole naučil pri Evtimijevem učencu, Androniku (Kuev 1980: 129–130).

Po Bačkovu se je Konstantin verjetno nekaj časa zadržal v Plovdivu (pri plovdivskem metropolitu Damijanu; Nedeljković 1965: 468). Ker je l. 1410 sultan Musa zasedel Rodopsko pokrajino, njegov brat Sulejman pa zažgal Plovdiv, je bil Konstantin že kmalu prisiljen k umiku v Srbijo, kjer ga je sprejel srbski despot Stefan Lazarević.[3] Konstantin je preživel najprej neko obdobje ob patriarhu Nikodimu, nakar je potoval (verjetno v sklopu despotovih diplomatskih misij k Musi, Mohamedu ter Tamerlanu) ter, med drugim, obiskal Carigrad, Atos in celo Palestino. Po potovanjih se je ustalil v Beogradu, na despotovem dvoru, kjer je sodeloval v dvorskem življenju (verjetno kot sodelavec samega despota), predvsem pa se je posvetil književni, prevajalski ter učiteljski dejavnosti (Kuev 1980: 130; Angelov 1967a: 162); nekateri obravnavajo Kostenečkega celo kot organizatorja šolstva v despotovini in ustanovitelja »resavske« šole (Pavlović 1965: 210–211). Po padcu Beograda pod ogrsko oblast l. 1427 je Konstantin odšel k »ćesarju« Vranja, Inogošta in Preševa Uglješi Vlatkoviću. Umrl je po l. 1439, mesto smrti ni znano (Jovanović 1989: 11).

Ob turški zasedbi Velikega Trnova (l. 1393) se je trnovski patriarh Evtimij umaknil v Bačkovski samostan in tja prenesel tudi svojo književno in jezikovno-pravopisno dejavnost. Le-ta se je začela že po l. 1371, ko se je Evtimij po Carigradu in Atosu (tja je odšel po l. 1363) ustalil v samostanu Svete Trojice v bližini Velikega Trnova (Dinekov 1962: 285–288). V samostanu se je s svojimi sodelavci lotil znamenitega pre-

[2] Točna letnica njegovega rojstva ni znana; v znanosti se pojavljata še domnevi, da se je Kostenečki rodil okoli l. 1380 (Kuev 1980: 129) oziroma po l. 1393 (Nedeljković 1965: 468); podobno velja tudi za mesto rojstva: poleg Kostenca se omenjata še Kjustendil (Belić 1960: 15) ali celo Kostenec v okolici Prilepa (Popović 1965: 450).

[3] Konstantin je prišel v Srbijo najverjetneje med letoma 1410 in 1413 (Jovanović 1989: 10) ali pa že okoli l. 1402 (Popović 1965: 451).

vajanja knjig ter začel pripravljati zbirko pribl. 400 žitij, govorov, pridig, legend itn. (v obsegu 8000 strani!; Petkov 1974: 538). Slava **тръновскыχ цѣлыχ книгъ** (»Skazanije«: 419) nedvomno sloni na strogi reviziji – normiranju »pokvarjenih« csl. besedil[4] po vzoru na jezikovno-stilistično in pravopisno normo stcsl. besedil (oz. besedil »Zlatega veka« bolgarske literature 9. in 10. st.) ter opirajoč se na pravopis grških originalov. Evtimijevo reformo je podprl car Ivan Šišman, kar priča o namenu posvetne oblasti, da prek jezikovno-reformatorske dejavnosti (enotnost v jeziku in pismenosti) ohrani državno ter narodno enotnost pred turško nevarnostjo (Petkov 1974: 536–539).

Najdoslednejšega naslednika je patriarh Evtimij dobil prav v Konstantinu Kostenečkem, ki je popolnost **тръновскыχ цѣлыχ книгъ** (puristično-restavracijska tendenca v normiranju csl. jezika) dopolnil s še močnejšo naslonitvijo na grški jezik (predvsem na normativno-jezikoslovno razpravo »Erotimata« Manuila Moshopula; Petkov 1974: 537). Konstantinovo delo, teoretično zastavljeno v razpravi »Skazanije«, naj bi nadaljeval – po vzoru na Evtimijevo »trnovsko« reformo – prepisovalski center v samostanu Resava (samostan je ustanovil Stefan Lazarević l. 1418). Vendar pa se zdi verjetneje, da je revizija »pokvarjenih« besedil sbcsl. redakcije potekala neodvisno od Kostenečkega – »resavski« pravopis bi bil tako naravni rezultat razmer v pismenstvu, podprt s plimo humanističnih vzgibov in temu primerno usmerjen k vzorom antike; »resavski« pravopis in Evtimijeva pravopisna revizija csl. besedil bi bila potemtakem analogna in skoraj sočasna pojava, ne pa prvi »posledica« drugega (prek normativno-jezikoslovne dejavnosti Kostenečkega; Ivić P. 1998: 63; Nedeljković 1965: 467–474).[5]

[4] Pogovorni – ljudski in knjižni – csl. jezik sta bila v Evtimijevi dobi že dva različna jezikovna sistema. V csl. besedila so začeli vdirati elementi pogovornega jezika; ker pa je csl. predvsem jezik verskonamembnih besedil in ker so le-ta »nespremenljiva«, je postala revizija nujen predpogoj za ohranjanje »čistosti« verskega oznanjevanja (Petkov 1974: 536).

[5] »Skazanije« je verjetno najpomembnejše, vendar pa ne edino Konstantinovo delo. Za srbsko književnost je izrednega pomena »Žitije despota Stefana Lazarevića«, ki predstavlja novost v srbski književnosti – pisec se je namreč oddaljil od hagiografskih besedil prejšnjih obdobij (»Žitije Sv. Save«, »Žitije Sv. Simeona«, »Žitije Stefana Dečanskega« itn.), tj. od tradicionalnih shem, po katerih naj bi bilo življenje protagonista pogojeno z božjo voljo, z željami svetnikov oz. s »svetostjo« njega samega (Pavlović 1965: 213; Popović 1965: 454). Namesto tega je Konstantin izbral – glede na ostala besedila – dokaj resnično obravnavo zgodovine (čeprav ne brez formalističnih digresij v biblijsko metaforiko) po vzoru na antične in bizantinske avtorje (Plutarh in njegova biografija Aleksandra Velikega itn.) in umestil despota v geografsko, zgodovinsko ter družbeno-politično realnost JV Evrope tega obdobja (Popović 1965: 454–455; Grickat 1965: 478; Kuev 1980: 137). Sestavni del književne dejavnosti Kostenečkega so bili tudi prevodi. Nedvomno velja za prevod Kostenečkega **»пѣснь пѣсни тлъкованіе вькратцѣ«** bizantinskega pisca Teodorja Kirskega iz 5. st. (prevod razlage Salomonove »Visoke pesmi«; Angelov 1967a: 163; Jovanović 1989: 11). Z nekoliko manj gotovosti veljata za njegovi deli tudi **»съмотреніе въселенныe«** (»Potovanje po Palestini«), prevod fragmentarnih opisov krajev v Palestini (Kuev 1980: 141; Angelov 1967a: 190), ter prevod astronomsko-kozmografskih odlomkov, ki se nahajajo v nekaterih rokopisih iz 16. st. (Lovčanski, Visarionov zbornik ter Drinov rokopis; Angelov 1967a: 164–166), t. i. »Odlomki srednjeveške kozmografije« (Trifunović 1965: 466).

1.1 Nastanek »Skazanija«

Kot je bilo omenjeno že v prejšnjem poglavju, se je Kostenečki v svoji jezikovnopravopisni dejavnosti naslonil predvsem na patriarha Evtimija Trnovskega. Po seznanitvi s srbsko književnostjo je Kostenečki namreč opazil, da je srbski pravopis daleč od norme »trnovske« prepisovalske šole (Kuev 1980: 130–131). Menil je, da bi bilo v Srbiji težko najti pravilno in usklajeno napisano knjigo, zato si je zadal kot cilj reformo pravopisa. Po naročilu despota Stefana[6] (kar priča o kulturni in jezikovni, in ne le družbeni osveščenosti vladarja) se je Konstantin nekje po l. 1423 lotil pisanja razprave »Skazanije« (Nedeljković 1965: 469). Pravi Konstantinov namen pa je bil na podlagi razprave »Skazanije« napisati – ob despotovi želji – **вещше же wбличенїе**, torej slovnično-normativno delo, t. i. **типик** (Petkov 1974: 536–537).

V skladu z učiteljsko, jezikovnoreformatorsko ter intelektualno dejavnostjo nasploh (Kostenečki je znan tudi kot »Filozof« in »Gramatik«) se Konstantinu pripisuje odločilna vloga pri ustanovitvi »resavske« prepisovalske šole in pri pravopisu njenih prenovljenih besedil (EJ 7: 66; Popović 1965: 452). Kljub temu pa je bolj verjetno, da je bil Konstantin le eden izmed dejavnikov te šole (čeprav je bil njegov prispevek pomemben), medtem ko naj bi »resavska« besedila imela dosti bolj spontano evolucijo v širšem kulturnem smislu (stremljenje k arhaizaciji jezika po vzoru na stcsl. ter naslonitev na grško-antično tradicijo).

»Skazanije« se v Konstantinovi, tj. »dolgi« redakciji, pojavlja le v enem prepisu iz okoli l. 1640 (prvi ga je v celoti objavil V. Jagić v »Рассужденія южнославянской и русской старины о церковнославянском языкѣ« l. 1885; Petkov 1974: 531–532). Besedilo, ki spada v sbcsl. redakcijo,[7] je napisano po grških retorično-stilističnih vzorcih – je zahtevno in težko razumljivo (Popović 1965: 459; Trifunović 1965: 466; Ivić P. 1998: 64). Njegova uporabna vrednost je zaradi tega verjetno dokaj majhna in njegova načela bi ostala izolirana, »umetelna« tvorba, v kolikor ne bi obstajala tudi »kratka« redakcija neznanega avtorja (izvleček iz Konstantinovih pravopisnih pravil), ki se pojavlja v 17 prepisih različnih redakcij (bolgarske, srbske, vlaškomoldavske ter vzhodnoslovanske). »**Сіа словеса вькратцѣ**« (»Slovesa«) tako kažejo na posredni prenos Konstantinovih pravopisnih načel v širši slovanski prostor (Angelov 1967b: 200–204; Derganc 1986: 322–323).

Hkrati pa »Skazanije« ni le pravopisna razprava, ampak – v skladu s Konstantinovimi interesi – tudi razprava o izvoru stcsl., didaktična razprava (verjetno je Kostenečki dejansko poučeval otroke tako na dvoru kot v Resavi) ter moralistično delo, v katerem Konstantin biča srbske ljudske običaje, ki niso v skladu s cerkvenimi pravili in bi lahko bili tako vzrok kot tudi odraz »pokvarjenosti« srbskih verskonamembnih knjig (Kuev 1980: 131; Petkov 1974: 535–537; Schultze 1964: 36–37).

[6] Razprava »Skazanije« je posvečena despotu Stefanu Lazareviću.
[7] »Skazanije« izkazuje »resavski« pravopis, ne Konstantinovega (Nedeljković 1965: 474).

1.2 »Skazanije« kot normativno-pravopisna razprava

Pravopisno poglavja v »Skazaniju« ne predstavljajo homogene celote, saj so razporejena skozi vso razpravo: pravopisni del se nahaja že na samem začetku (pogl. 6–17) in predstavlja skoraj tretjino celotne razprave, prevodoslovni del (predvsem komentarji napačnih prevodnih rešitev) se nahaja v pogl. 31–35 in proti koncu razprave, v pogl. 37 pa se Kostenečki – po vzoru na grške slovnice – dotakne še splošnih jezikoslovnih vprašanj (ki za pravopisni del nimajo pomena). Za pričujočo analizo so pomembni le tisti deli razprave, v katerih so obravnavana pravopisna vprašanja (v njih je zajeta t. i. pravopisna reforma Kostenečkega, mogoče tudi »resavske« šole; ta bi bila razširjena v morebitnem tipiku).

1.2.1 Prvih pet poglavij tvori uvodni del »Skazanija«. V uvodu Konstantin predstavi svoj namen, da bi s pomočjo razprave popravil srbske verskonamembne knjige (»Skazanije«: 387–389). Kot zgled služita avtorju »Skazanija« na eni strani njegova učitelja, Andronik in patriarh Evtimij Trnovski (torej »trnovski« prepisi), na drugi pa Manuil Moshopul in njegova »Erotimata«, s katero se je končalo »kvarjenje« besedil v grški književnosti (»Skazanije«: 389–394; Jagić 1885-1895: 490). Že v naslednjem poglavju Konstantin pravi, da so tudi zaradi »pomanjkanja gorečih učiteljev in varuhov pravilnosti v pisanju« od 38 črk (pogojno, z nosnikoma, jih je 40) 3 popolnoma izginile (ѣ, ѣ, ѳ), 12 pa se jih nepravilno zapisuje (ѥ, ѕ, ꙁ, и, і, ѯ, ѳ, ѡ, ѭ, ѧ, ѱ, ѣ; Jagić 1885–1895: 374, 491). Na tak način pokaže na razliko med skladno rabo grafičnih znakov v grškem pravopisu ter pravopisno neusklajenimi slovanskimi knjigami (»Skazanije«: 394–396). Potem preide Kostenečki na izvor cirilo-metodovega jezika ter na opis kvarjenja »dobrih prepisov« (»Skazanije«: 396–399).

S 6. poglavjem se začne prvi pravopisu namenjeni del »Skazanija« (str. 399–400). Kostenečki na začetku govori o izvoru posameznih črk: 24 izključno grškim (del besedila z njimi se je izgubil; op. R. G.) sledi 9 izključno slovanskih (ѕ, ѕ, ж, ѣ, ш, щ, ц, ч, ъ), za njimi so naštete 4 delno grške delno slovanske črke (ѿ, ю, ꙗ, ѥ) in ы, ki je napol grška napol slovanska (ж in ѧ imata poseben status). Črke naj bi bile razporejene ali na običajen azbučni način (pomešane), kar Kostenečkemu ni všeč, ali pa – na način, ki ustreza izvoru črk in ki je primeren za poučevanje – tako, da 24 grškim črkam (in ѕ, ki ima pri Grkih številsko vrednost) sledi 5 kombiniranih in nato ostalih 8 popolnoma slovanskih. V sledečem poglavju se Kostenečki dotakne imen posameznih črk (»glasovna« metoda). V 8. in 9. poglavju (»Skazanije«: 400–401) Kostenečki ugotavlja, da sestavljalcem slovanske azbuke ni zadostovalo 24 grških znakov; za slovanske potrebe so morali grškemu naboru črkovnih znakov dodati še novih 14. Od vseh 38 pa se sedaj kar 15 znakov (torej 3, ki so popolnoma izginili, ter 12, ki se jih nepravilno zapisuje) ne uporablja v skladu s stcsl. pravopisom. S tako pomanjkljivim pravopisom ni možno vzdrževati natančnosti verskonamembnih besedil, saj je s tega vidika »srbska književnost, po Konstantinovem mnenju, izgubila globino razuma, jezik pa je postal težkoslišen« (Jagić 1885–1895: 493).

Iz tega dejstva sledi potreba po analizi vzrokov izgube črk oz. nepravilnosti v pisanju črk (ter apostrofa [᾽], dasij [˘] in – na koncu – pajerčika [ʽ]) in po osnutku za

pravopisna pravila, ki so predstavljena v pogl. 10–12 (»Skazanije«: 401–423). V okviru 12. pogl. (»Skazanije«: 419) Konstantin omenja, da je namen navedenih pravil **зло́бꙋ** /…/ **ѡ҃бличи́ти** – razprava bi torej predvsem opozorila na pravopisne napake (v njej se nahajajo le osnutki za pravila), iz nje pa bi lahko – ob morebitnem despotovem ukazu – nastal priročnik natančnejših pravil (**сѝмь ти́пикъ съста́вѝ ѿ ѓрѡти́матꙑ**).

Po 12. poglavju Kostenečki preide na **ѡ҃бличенїѥ** ostalih grafičnih znakov: v 13. pogl. (»Skazanije«: 423–426) je na vrsti titla in njen izvor iz napisa na Kristusovem križu; v 14. pogl. (»Skazanije«: 426) ponovno obravnava tri črke, ki niso načelovalne (**ꙑ**, **ъ**, **ѣ**); v 15. pogl. (»Skazanije«: 426–427) sledi obravnava naglasnih znamenj (**тонось**), v 16. pogl. (»Skazanije«: 427) pa še apostrof, dasija in **ѱ҃ила**. Pravopisni del »Skazanija« se zaključi v 17. pogl. (»Skazanije«: 428–430) z obravnavo nadvrstičnih znakov in ločil.

1.2.2 Posebno mesto v pravopisnem delu »Skazanija« zavzema način obravnave zapisovanja črkovnih znakov, ki sloni na razdelitvi črk na tri kategorije (prim. »Skazanije«: 481–483):[8]

– **госпоⷮ ствѹ́ющѧ́а пи́смена** (t. i. vladajoče črke),
– (**самоⷨ начѐлⷮ ствьна́а пи́смена** (t. i. načelovalne črke),
– **покори́телⷮ на пи́смена** (t. i. podrejene črke).

Konstantin razporeja te tri kategorije po dveh kriterijih: »načelovalnosti« (tukaj pride v poštev problematika pridihov) ter »zlogotvornosti« (»Skazanije«: 414–417). Kriterij »načelovalnosti« Kostenečki razlaga s pomočjo dasije in apostrofa: omenjeni nadvrstični grafični znamenji namreč stojita na črkah, ki so načelovalne in niso vladajoče, temveč podrejene (»Skazanije«: 414). Kostenečki jih v nadaljevanju tudi eksplicitno našteje: **ѧ**, **ѥ**, **и**, **ї**, **ѹ**, **ѡ**, **ѩ**, **ѫ**, **ю** ter, pogojno, **ѣ** in **ꙑ** (ki bi lahko nosili nadpisana dasijo in apostrof, če bi bili načelovalni). Na besednem vzglasju lahko stojijo tudi vsi soglasniki – vladajoče črke[9] (Schultze 1964: 80).

Kriterij »zlogotvornosti« nekoliko dopolnjuje zgornjega. V opoziciji nastopata skupini vladajočih in podrejenih črk. Podrejene črke v primeru »zlogotvornosti« (pravilnega tvorjenja zloga) niso le samoglasniki, ampak so lahko tudi soglasniki na neprvem mestu v zlogu. Vladajoča črka si lahko podredi eno ali več istovrstnih črk, vendar potrebuje za pravilno »zgradbo« zloga še eno izmed načelovalno-podrejenih črk ali izključno podrejenih (**ꙑ**, **ь**, **ѣ**, **ѳ**). Na ta način Kostenečki ugotavlja, da je prisotnost samoglasnikov v zlogu nujen predpogoj »zlogotvornosti«, tj. za pravilno »zgradbo« zloga (Schultze 1964: 83).

Shematični prikaz razporeditve in funkcij črkovnih znamenj bi bil naslednji:

– načelovalne črke: vsi samoglasniki, ki stojijo na besednem vzglasju;

[8] Sam Konstantinov »pravopisni algoritem« bi si zaslužil – zaradi svoje kompleksnosti – posebno obravnavo. Na tem mestu sem se omejil le na osnovne poteze njegove pravopisne teorije, torej na tiste črte, ki so nujno potrebne za pravilno razumevanje naše pravopisne analize.

[9] Avtor se pri opisu črk poslužuje tudi slikovitih primerjav – tako primerja **госпоⷮ ствѹ́ющѧ́а пи́смена** z moškimi, **самоⷨ начѐлⷮ ствьна́а пи́смена** pa z ženskami. Načelovalne črke se lahko odpravijo ven le s pokrivalom (dasija in apostrof), medtem ko se za moškega žensko pokrivalo ne spodobi, zatorej vladajoče črke na besednem vzglasju ne nosijo nadpisanih nadvrstičnih znamenj (»Skazanije«: 422).

– vladajoče črke: vsi soglasniki, ki stojijo na začetku zloga;
– podrejene črke: vsi samoglasniki, ki ne stojijo na besednem vzglasju, in vsi soglasniki v neprvi poziciji v zlogu (Schultze 1964: 80–81).[10]

Poleg navedenih se v »Skazaniju« in »Slovesih« nahajajo še drugi izrazi, s katerimi si je Kostenečki pomagal pri razlagi pravilne rabe znakov. Takšni izrazi so še: **съвръши́тел҃но** [**писмѣ̀**] – končna črka (tj. na besednem izglasju), **мл҃и́телно** in **повели́телно** [**писмѣ̀**] – črka, ki nastopa v oblikah velelnega naklona, **спо́вѣстно** [**писмѣ̀**] – črka, ki nastopa v oblikah povednega naklona itn. Konstantinovo »zatekanje« k novim jezikoslovnim pojmom, s katerimi bi rad čimbolj ustrezno razložil rabo grafičnega znamenja, priča o tem, da se je zavedal pomanjkljivosti osnovne razdelitev črk na načelovalne, vladajoče in podrejene; le-ta namreč ne pokrije vseh »položajev«, v katerih se lahko določen grafični znak zapisuje.

2 Jezik in pravopis starejših srbskih pravnih besedil

DZ po svojem nastanku (l. 1349 in l. 1354) spada v dobo Nemanjićev (traja od pribl. 1170 do 1371), ki jo P. Ivić (1998: 28) poimenuje »uzlet srpske pismenosti i učvršćenje diglosije«. Diglosijsko nasprotje sta v tem obdobju predstavljala srbska redakcija cerkvene slovanščine (sbcsl.) in ljudski jezik – štokavski govor v pisani obliki. Srbska družba je torej v tem obdobju uporabljala dva jezikovna sistema, ki sta bila funkcijsko diferencirana – eden je bil obravnavan kot »višji«, izbran in bolj učen, drugi pa smatran kot »nižji«, enostavnejši, bolj ljudski in pogovorni (Ivić P. 1998: 29; Toporišič 1992: 33).

Verskonamembna besedila in sama liturgija sta bili lahko samo v »višjem« jeziku; raba sbcsl. pa je vendarle bila širša – tudi največji del srbske književnosti (originalne in prevedene) je napisan v tem jeziku ter večina spominskih napisov na zgradbah, nagrobnih napisov in zapisov v knjigah, ki so najpogosteje delo menihov (Ivić P. 1998: 33).

V pravnih besedilih je stanje nekoliko bolj zapleteno: sbcsl. je jezik prevedenih besedil (kot sta Skrajšana sintagma in Justinijanov zakonik), medtem ko je DZ (originalno srbsko besedilo) napisan večinoma v ljudskem jeziku, z nekaj primesmi sbcsl.[11] V vladarskih poveljih so v sbcsl. napisani praviloma uvodni deli (aringe), ki razlagajo pobožne pobude izdajateljev dokumentov, medtem ko v sami dispoziciji prevladuje ljudski jezik. Slednji prevladuje tudi v poslovnih spisih (pisma, lastniški dokumenti in povelje srbskih vladarjev Dubrovniku). Dokumenti te vrste so nastajali predvsem v uradih vladarjev, kjer so se z administrativnimi posli ukvarjali laiki. Spisi so morali biti razumljivi vsem zainteresiranim,[12] poleg tega pa laiki običajno niso imeli izobrazbe,

[10] Tej funkcijski razlagi črk (posledično tudi glasov) stoji kot protiutež razlaga glasov po kriterijih grške slovnice (**гласѣщ҃а́** in **съгласѣщ҃а́ пи́смена**; »Skazanije«: 483), ki pa je za pravopisna načela Kostenečkega brezpredmetna.

[11] Enako A. Belić (1960: 18–19) za akte »privatne« vsebine. P. Ivić (1998: 60) ugotavlja, da so v ljudskem jeziku napisani tudi zakonski spisi v po-nemanjiškem času, npr. rudarski zakonik despota Stefana in mestni statut Novega Brda.

[12] O jedrnatosti, enostavnosti, jasnosti in razumljivosti modernega zakonskega jezika, gl. Pavčnik-Perenič (1996: 197–200).

ki bi jim omogočala obvladovanje natančnosti sbcsl. jezika in stila (Ivić P. 1998: 34). P. Đorđić (1971: 72) ugotavlja, da se že v spisih 12. st. pojavlja razlikovanje v grafiji uradovalnih dokumentov ter besedil verskonamembne vsebine (npr. Miroslavov in Vukanov evangelij). Prvo skupino namreč zaznamuje poenostavljanje grafije, npr. nezapisovanje t. i. jusov (črk, s katerimi sta se označevala nosna samoglasnika), medtem ko se v skupini sbcsl. spomenikov ti še pišejo, izgovarjajo pa ne. Poenostavljanje stcsl. grafije je torej značilno za jezik dvorskih uradov, kjer so se sestavljale povelje v ljudskem jeziku.

Kljub temu pa je jezik pravnih in poslovnih spisov težil k oddaljevanju od ljudskega jezika – vedno bolj se je ukalupljal in se s tem izogibal elementom pogovornega sloga in dialektizmom, ki bi jih lahko vnesli pisci dokumentov. Tako se marsikdaj pojavljajo klišejske formule uradniškega jezika, ki so skovane po starem slogu; poleg tega se v pravnih spisih pojavlja še tujejezično, običajno podomačeno grško pravno izrazje (Ivić P. 1998: 41).

O jeziku DZ posebej govori Irena Grickat-Radulović (Grickat 1997a). Po njenem mnenju so najstarejši rokopisi DZ pisani po pravilih pisnega izraza dvorskih uradov in po takratnih pravopisnih normah. Najstarejši rokopis (Struški prepis) ohranja precej elementov ljudskega jezika. Kaj kmalu pa se začne v pravnih besedilih pojavljati preplet dvorskega pisarskega kanona, t. i. »resavske« arhaizacije ter – kasneje – novih primesi ljudskega jezika. Kasnejše različne prepisovalske šole, različno znanje samih prepisovalcev in vse pogostejše svobodno vnašanje slovničnih in leksikalnih dialektizmov dajejo novim primerom DZ raznolik izgled (Grickat 1997a: 25).

M. Bartoš (1975: 9, 17–18) govori o prepisih DZ kot o starosrbskih besedilih, ki se ločijo med seboj po različnih redakcijskih, jezikovnih, pravopisnih in drugih značilnostih. Ob tem poudarja, da bodo pri izdajah (pri transkripciji) posameznih prepisov upoštevani »pravopis, morfologija in fonetika vsake posamezne redakcije (na primer raške, resavske), in celo njihovih variant«. M. Ivić pa v svoji analizi ѣ v DZ (1956) obravnava nekatere prepise DZ celo kot spomenike »raške« pravopisne norme, kljub temu da po svojem nastanku spadajo v časovni lok od l. 1395 (Struški prepis) do prve četrtine 16. st. (Prz; mogoče obravnava prepise kot »raške« na podlagi protografa, ki bi po svojem nastanku pogojno še vedno spadal v obdobje »raške« pravopisne norme;[13] op. R. G.).

V kontekstu prepisov DZ se nenazadnje pojavlja tudi ime Konstantina Kostenečkega. Že A. Solovjev (1928: 23) ugotavlja, da je v Hodoškem prepisu »jezik prilično doteran po pravilima Konstantina Filozofa«. Podobno, vendar nekoliko bolj trezno mnenje ponuja tudi Irena Grickat-Radulović (Grickat 1981: 155), ki meni, da se Hilandarski in Hodoški prepis (ki sta delo istega avtorja) ločita od ostalih po zanimivem poskusu, da bi se DZ »prevedel« v bolj arhaičen csl. jezik (razlog za to naj bi bila želja, da bi besedilo prilagodili samostanskim potrebam). S filološkega stališča se takšna predelava vklaplja v duh »resavske« pravopisno-jezikovne reforme, ki je bila v veljavi prav v

[13] Najboljšo osnovo za izbor primerov besedil »raškega« pravopisa (»raške« redakcije) predstavljajo spomeniki 13. st., medtem ko v 14. st. ta pravopis izgubi že dosti svoje avtonomije (Pešikan 1977: 159; prim. Jerković 1980: 22–26).

času nastanka prepisov. V teh dveh prepisih je arhaizacija jezika po vzoru na sbcsl., ki je prisotna v manjši meri tudi v vseh drugih prepisih tistega in kasnejšega obdobja, privedena na višji nivo. Vendar pa tudi tukaj ne gre za popolno prilagoditev prepisov DZ »resavskemu« pravopisu, kar potrjuje, da je bila takšna naloga verjetno pretežka.[14]

3 Prizrenski prepis Dušanovega zakonika

Prz ima eno najpomembnejših vlog med prepisi DZ. Prvo izdajo Prz je pripravil Stojan Novaković l. 1870 in tako predstavil neko izjemno redakcijsko verzijo DZ (za njim sta rokopis objavila še T. Zigelj ter K. Jireček; Bartoš 1975: 5–6).

Čeprav ne gre za najstarejši prepis DZ (prva četrtina 16. st.), Prz vsebuje največ členov DZ, ki ohranjajo prvotno besedilo ter originalni vrstni red brez kakršnihkoli poskusov sistematizacije (Solovjev 1928: 19–21, 36). Solovjevo mnenje potrjuje tudi M. Pešikan (1997: 11–12), ki ugotavlja, da – čeprav šele osmi po dataciji in čeprav ponekod poškodovan zaradi napak prepisovalca – Prz predstavlja najbolj avtentično pričevanje o sklopu prve verzije DZ (tiste, ki ni bila spremenjena niti v času carja Dušana). Njegovo starost naj bi poleg zgoraj navedenih razlogov potrjevala tudi izvorna oblika carjevih določil (»carstvo mi«), ki se pojavlja v Prz ter v Struškem prepisu, medtem ko se v drugih prepisih pojavlja t. i. »indirekten stil« (»царь, царевъ«; Solovjev 1928: 38).

Prz kodeks vsebuje na 165 papirnatih listih (nekaj jih manjka na začetku, na sredini in na koncu), poleg DZ, predvsem cerkvenopravna besedila.[15] Na listih velikosti 22,2 X 16 cm se nahaja 24 vrstic besedila (besedilo je velikosti 15,5 X 10 cm), v mlajšem delu (listi 157–165) je 23 vrstic besedila (velikost 15,2 X 8,8 cm). Kodeks je torej sestavljen iz dveh delov – starejšega, do lista 157 (iz prve četrtine 16. st.), ter mlajšega, naknadno vstavljenega dela (listi 157–165), iz sedmega oz. osmega desetletja 16. stoletja. Danes ga hranijo v Narodni knjižnici Srbije (Stefanović 1997: 157–160).

4 Pravopisna analiza Prz prepisa DZ

Obravnava pravopisa je omejena na drugi del DZ (148^{r} – 156^{v}). Nekaj manj kot 18 strani (17 strani + 8 vrstic na str. 148^{r}) rokopisnega besedila, ki se začnejo z »**вь л҃ѣто, ѕ҃ѯ҃в҃ и҃н҃дикто҃, з҃:**« (148^{r}/16) in končajo s »**кто҃ гре́**« (156^{v}/24), predstavlja del zakonskih odločb (od člena 136 do člena 186), ki so bile sprejete na zboru l. 1354 in pridružene prvemu delu DZ iz l. 1349. Izbiro te zaključene celote za analizo upravičuje tudi dejstvo, da se sam DZ nahaja v drugem delu »kodeksa«. Verjetno (ne zagotovo) je zaradi tega vpliv csl. elementov iz grških pravnih besedil (sploh Skrajšane sintagme in Justi-

[14] Kljub temu mnenji A. Solovjeva in I. Grickat-Radulović pričata o napačnosti izhodiščne ideje M. Ivić o »raškosti« prepisov DZ (vsaj kar se Hodoškega prepisa in kasnejšega Prz tiče).

[15] Prizrenski prepis DZ spada v starejši del kodeksa in se nahaja na straneh 131^{v}–156^{v}. Sestava kodeksa: pregled vsebine, besedilo Skrajšane sintagme, Pravila sv. Ivana »Postnika«, odlomek iz Sintagme, vprašanja in odgovori sv. Vasilija o cerkvi, Justinijanov zakonik, DZ, krajše pravilo v zvezi s postom ter poslanica patriarha Genadija (Stefanović 1997: 157–160).

nijanovega zakonika) na drugi del DZ manjši kot na prvi del zakonika, ki se nahaja neposredno za prevedenimi besedili (in sta ga logotet ali dijak prepisovala takoj za njimi). Prepisovalec je lahko, nevede, dosledneje sledil besedilu predloge.

4.1 Obravnava pravopisa Prz je omejena na zapisovanje nekaterih črkovnih znamenj, ki so značilna za »resavski« pravopis (ѣ [ѧ], ѕ, ѥ, є, ї, ъ, ь, pajerčik [ꙵ], ѣ in ы), in glasovnih vrednosti *ć* in *đ*; njuno označevanje je v »resavskih« besedilih namreč specifično (glede na druge prepisovalske šole – prim. Jerković 1972, 1974, 1983 in Grošelj 2004b; po tem se pričujoča analiza nekoliko loči od analize v Grošelj 2004a). Najprej je podano »pravilo« zapisovanja grafičnega znaka v obliki, kot se pojavlja v »Skazaniju« (Jagić 1885–1895); le-temu sledi pravilo iz »Sloves« (Angelov 1967b), skrajšane verzije pravopisne razprave »Skazanije«. Po obeh pravilih sledi analiza zapisovanja določenega grafičnega znaka v Prz ter krajši zaključni komentar.

4.1.1 Ena izmed osnovnih črt, ki določajo tip pravopisa v srbski srednjeveški pismenosti, je zapisovanje znakov za prejotirana glasova *ja* in *je* – tj. ѣ in ѥ (Jerković 1972: 4).

4.1.1.1 Kostenečki o znakih ѣ in ѥ pravi, da se v srbskem pravopisu uporabljata v večji meri kot v bolgarskem jeziku (**си́ми ѥ̑ ѣ̑ сръ́вꙑ́скыи ꙗ̀зы́кь прос҃тран҃нѣ́йшїи ѣ̂ вльгар҃ска́го**), saj se zapisujeta tako na besednem vzglasju kot v sredini besede, medtem ko se v bolgarskih besedilih nahajata le na besednem vzglasju. Znak ѣ torej lahko najdemo na besednem vzglasju (**ѣ̀ко ѣ̀висѣ̀, ѣ̑вор҃ь, ѣ̑сли**) kot tudi na izglasju, kjer ima morfološkorazlikovalno vlogo: tako recimo **ꙗ̀ди́нда** pomeni ž. im. ed. 'edina', medtem ko se **ꙗ̀ди́наѣ̑** nanaša na dva moška (m. im. dv. 'edina') – **съ ѣ̑ два̑ мо҃у́жа гл҃ѣ́, съ а̑ же́ноу҃ ꙗ̀ди́ноу҃** (»Skazanije«: 407, 416).

O znaku ѥ Kostenečki pravi, da je načelovalna in podrejena črka, ki se pojavlja v srbskem jeziku predvsem zaradi njegovih fonetičnih lastnosti (**начина́ѥ и̑ покара́ѥ́тсѧ ра̑и̑ по́мощи сръ́вꙑ́скаго ꙗзы́ка**), ki jih ponazori z zapisom črke ѥ v besedah: **г҃ниѥ, ѡ̑ нѥ̑, ко́ниѥ** itn. Konstantin v zvezi s pisanjem znaka ѥ poudarja tudi ločevanje izrazov **ꙗ̀зы́кь** 'narod' (**ꙗ̀фно́**) in **ꙗ̀зы́кь** 'jezik' (**гло́с҃са**) in zagovarja pisanje osebnega imena Eva z **ѥ̑ва** (izraz 'ženska' se v hebrejščini namreč glasi **ѣ̀ва́**), namesto pisanja – po srbski maniri – z **ѥ̑ва**. Znak ѥ se v srbskih pogosteje kot v bolgarskih besedilih zapisuje tudi na besednem izglasju (**въ съвръше́ни, сѩ̑ръ̑ покоре́ни, и̑ зача́лѣ вѣ́ш҃ше рас҃ложе́нїѥ и̑мать въ сръ́вльѥ**). Znak ѥ ima v načelovalni poziciji vedno nadpisana ali dasijo ali apostrof: **ꙗ̀зы́кь** (apostrof); **приведо́ѕтсѧ г҃ды въ҃ слѣ̑ ѥ̑ѥ̑** (dasija; »Skazanije«: 405–407, 416).

O ѣ̑ govori Kostenečki izključno kot o načelovalni črki (kakor da bi bil ѣ̑ znak, ki bi se lahko zapisoval le na besednem vzglasju) – vendar le z nadpisanima dasijo ali apostrofom; primeri: **ꙗ̀ди́но ѣ̑же вѣ́мь; ѣ̑ди́нь с҃ть; ѣ̀мѣ̀же ѣ̑сть; ѣ̑же вы̑; ѣ̀м҃ма́с҃; ѣ̑м҃ва** itn. (»Skazanije«: 415).[16]

[16] Pojavljanje »velikega ligaturnega« є v prepisu »Skazanija« (po Jagić 1885–1895) je nepredvidljivo. V razdelku, kjer Kostenečki govori o znaku ѣ̑ v načelovalni poziciji (»Skazanije«: 415), se є pojavi trikrat: **є́ди́но ѣ̑же вѣ́мь** /…/; **ѣ̑ди́нь с҃ть** in **є́г҃ть**, medtem ko je v vseh ostalih primerih na načelovalni poziciji zapisan ѣ̑. Sam Kostenečki v »Skazaniju« ne podaja pravopisnega pravila za zapisovanje znaka є.

4.1.1.2 Tudi v »Slovesih« je znak ѣ predstavljen kot načelovalna črka (ѣ́ко, ѣ́вленіе, ѣ́сли) in kot končna črka (съвръши́телꙗ̀но); na besednem izglasju ima znak ѣ morfološkorazlikovalno vlogo: твоѣ̀, моѣ̀, своѣ̀ (m. sp. dv.) proti твоѝ, моѝ, еди́наѧ (ž. sp. ed.; »Slovesa«: 218–219).

Znak ѥ v »Slovesih« nastopa kot зали́чно, съвръши́телꙗ̀но in начелꙗ̀но [писмѥ̀]. Znak ѥ naj bi sestavili sami Srbi (zaradi potreb lastnega jezika) iz znakov ꙗ in є; Bolgari in Grki naj namreč ne bi potrebovali te črke (вла́гаромъ и грькомь нѝ на еди́нꙋ̀ потрѣ́бꙋ̀ ѥ̂). Zapisuje se v besedah, kot so: ни́ѥмь, ко́ніе, твоѥ̀, моѥ̀, глъмли́ѥнїе, сели́ѥнїе, ѥ́, ѥѝ ter [кр̀стеще, оу҃чеще, оу҃паси] ѥ̀ (»Slovesa«: 216, 218).

Razlikovanje med ѥ in є v »Slovesih« se kaže v novi luči glede na »Skazanije«, saj se z ѥ zapisuje ѥзы́кь еди́нь ‘jezik’ (im. ed.) proti ѥзы́кы мно́гыи z znakom є (im. mn.) – razmerje med zapisovanjem znakov ѥ in є na besednem vzglasju torej ni več pomenskorazlikovalno kot v »Skazaniju«, temveč je morfološkorazlikovalno (znotraj morfološke kategorije števila: *ednina* proti *množini*). Na tem mestu avtor našteje tudi primere z є na besednem vzglasju (є̈вѵ́а, є́же, ели́ко, є́мꙋ̀же, елиса́вет, елеѡ̀нь itn.) ter obravnava razliko med izrazoma еди́нородныи (prid. dol. obl. m. im. ed.) ter ѥдино́роднїи (prid. dol. obl. m. im. mn.). Primeri z є v poziciji podrejene črke: свѣ́тыи бг̀ѣ́, на нб̀сѣ́хъ, прѣзвы́терь, погребе́нїе; сѣ́бе, вра́тїе, сѣ̀, селѝе́нїе itn. (»Slovesa«: 215–217).

4.1.1.3 V »resavskih« besedilih je glasovna vrednost *ja-* na besednem vzglasju vedno pisana z znakom ꙗ; tovrstni pravopis je na srbskem področju ustaljen že od »raške« redakcije naprej (13.–14. st.) in pri določanju tipa pravopisa nima ključnega pomena (Jerković 1972: 4; prim. Grošelj 2004b: 6–8). Za pravopisno analizo je zanimivo zapisovanje znakov ꙗ in ѧ za samoglasniki ter palataloma *l'* in *n'*.

a) V položaju za samoglasniki se pojavlja tako znak ѧ (»resavski« princip) kot tudi ꙗ (»raški« princip). Znak ѧ v posamoglasniškem položaju (po »resavskem« pravopisu): sr. im. mn. прѣ҃твори́ренꙗ̀наѧ 148ᵛ/11–12; ter v fonetično nekoliko nepričakovanih oblikah: glag. oblike 3. ed. sed. даѧ̀ 133ʳ/10, 140ʳ/2 (7 prim.) in prid. oblike ž. im. ed. ѿкоси́ноꙗ̀наѧ 139ʳ/3, похвалꙗ̀наѧ 143ᵛ/23. V celotnem spomeniku sem našel samo en primer znaka ꙗ v položaju za ѧ: наꙗ̆ха́лїи 144ʳ/2.

Posebno mesto zavzema »resavski« način zapisovanja zloga *-ija(-)* z -їа- (proti »raškemu« -иꙗ-): соу́дїа 149ʳ/6-7; 150ʳ/22; 155ʳ/10-11,15; ѿпьꙋ́чїа 153ʳ/2,3-4; севрьдїа́мь 151ʳ/13; кі҃фалїа̀ 152ʳ/3; кі҃фалїа́мь 152ʳ/7; кефалїа́мь 155ᵛ/15; соу́дїа́мь 156ʳ/10; соу́дїа ˣ150ʳ/18; соу́дїахъ 155ʳ/10; соу́дїа́хъ 155ᵛ/21; кі҃фалїахъ 156ᵛ/8; соу́дїами 153ʳ/9; ѿбли́чєнїа 150ᵛ/15; повелѣ́нїа 156ᵛ/19; пїа́нь 154ʳ/6 itn. Od tega tipa pravopisa odstopajo samo 3 »raški« zapisi: пиꙗ̀ници 154ʳ/1,4 ter пиꙗ̀ница 154ʳ/1.

Za ѡ se dosledno pojavlja znak za prejotirani ꙗ (10 prim.): коиꙗ̀ 152ʳ/12, коиꙗ̀ 152ᵛ/9, коиꙗ̂ 137ᵛ/15, поиꙗ̆сь 137ᵛ/9; medtem ko se za ѥ in ѡ pojavlja zgolj ѧ: а҆рхїе́рѣ̂а 132ʳ/8, їѡ́аникїємь 131ᵛ/19–20 (v drugem primeru je zapis z ѧ fonetično upravičen).[17]

[17] Prepisovalec Prz je bil nedosleden pri zapisovanju oblik številnika stcsl. единъ, saj jih zapisuje z vzglasnim є-ѥ́дино 156ʳ/15, ѥдного 151ᵛ/23) in ѥ- ѥ́дино 142ᵛ/13, ѥ́дного 151ᵛ/23, ѥ́дне ц҃ркве 135ᵛ/6). Enako velja za oblike veznika *jer*.

b) Za jotiranima *l'* in *n'* se dosledno pojavlja zapis z znakom ꙗ. V celotnem Prz sem našel 21 primerov sklopa лꙗ in 11 primerov sklopa нꙗ. Navajam nekaj primerov: во́лꙗ 143ᵛ/19, 148ᵛ/1; землꙗ̀ 135ʳ/24, 145ᵛ/23; и̏спра́влꙗю̀ 155ᵛ/23 ter ѡ̏кол'нꙗ 149ʳ/14, 152ʳ/12, 17–18; ѡ̏гнꙗ 150ᵛ/18; г҃нꙗ 131ᵛ/15; ко́нꙗ 143ʳ/3, 144ᵛ/17 itn. Edini primer odstopanja: проклина́ю̀ 132ᵛ/3–4.

4.1.1.4 Za pravopisno analizo je zanimivo tudi zapisovanje znakov ѥ, ѣ in є na besednem vzglasju (glasovna vrednost *je*), v posamoglasniškem položaju ter za palataloma *l'* in *n'*.

a) Na besednem vzglasju se zapisujejo vsi trije znaki. Najpogosteje se v tem položaju nahaja znak ѥ (z nadpisanim apostrofom – spiritus lenis); primeri: ѥ̀говь 149ᵛ/15; ѥ̀дина́ 156ʳ/15; ѥ̀дногꙋ 151ᵛ/23; ѥ̀рѥ 152ᵛ/3; 153ᵛ/3; ѥ̀ре́ 153ʳ/23; 153ᵛ/6; ѥ̀р' 152ᵛ/22; ѥ̀зы́кь 153ᵛ/8 itn.

Redkeje se na tem položaju pojavlja veliki ligaturni Є, ki je vezan samo na določene lekseme: ѥ̀ре́тигь 133ʳ/12; ѥ̀ре́си 132ᵛ/10; ѥ̀ре́тизѥ 133ʳ/11; є҆пⷭ҃кпа 133ᵛ/10; є҆пⷭ҃кпь 134ᵛ/20; є҆пⷭ҃кпы 135ᵛ/5; ѥ̀м'цѥ 142ᵛ/2; ѥ̀м'ци 145ʳ/24; ѥ̀м'ствѕ 145ʳ/20; ѥ̀м'ства 145ʳ/23; ѥ̀дина́ 142ᵛ/13; ѥ̀дногꙋ 151ᵛ/23; ѥ̀дне 135ᵛ/6;[10] veznik ѥ̀ре 142ᵛ/9; 147ᵛ/20; 152ᵛ/3; ѥ̀р' 152ᵛ/22; ѥ̀ре́ 153ʳ/23; 153ᵛ/3,6; ѥ̏ще 154ᵛ/4. Z glasovno vrednostjo *e* je znak Є morda uporabljen le v ѥ̀к'сар'си 136ʳ/11 (sb. *egzarh*). Na besednem vzglasju je nad ligaturnim Є nadpisan znak za spiritus lenis (apostrof), redkeje spiritus in znak za akut.

Za »raški« pravopis značilni znak ѣ je na tem položaju redek: ѣ҆ 148ᵛ/18, 22 (v analiziranem delu Prz je 20 prim.); ѣ̀ 150ʳ/7 (6 prim.). Izraza ѣ҆ in ѣ̀ zaznamujeta 3. ed. sed. glagola stcsl. бꙑти: ѣстъ.

b) V posamoglasniškem položaju (na mestu stcsl. ѣ in ѧ) prevladuje »resavski« način zapisovanja z ѥ (predvsem za znakom ї, manj za ѳ, ѹ, и in ѣ). Navajam nekaj primerov: чї́ѥга 149ʳ/26; чїѥга 153ᵛ/17; 156ᵛ/11; ничїѥга 149ʳ/12,16; чїѥмь 148ᵛ/9; 149ᵛ/23; ничї́ѥ 151ᵛ/12; чїѥ 155ʳ/8; прїѥмани 149ʳ/11; прїѥль 153ᵛ/17; прїѥти 153ᵛ/16; прⷮ҃микюрїѥ 150ʳ/10; гоу́сарїѥ 150ᵛ/11; злата́рїѥ 154ᵛ/2; лю́дїѥ 155ʳ/1; ѡ̏прав'чї́ѥ 151ʳ/24; соу́дїѥ 149ʳ/5 (12 prim.); кѷ́фалїѥ 151ᵛ/24; кѷ́фалїѥ 152ʳ/9, 153ᵛ/9; ѡ̏бли́ченїѥ 150ᵛ/5; ѡ̏пра́вданїѥ 150ᵛ/16; 153ᵛ/2; граблѷ́нїѥ 149ᵛ/13–14; вїѥ 154ʳ/11. Presenetljivo se sklop -їѥ- pojavlja v samostalniku блюстипоу́тїѥ 151ᵛ/19 in v obliki kaz. zaimka сїѥга 153ᵛ/18; 156ᵛ/23, medtem ko se v primeru чи'еи 155ᵛ/16; 156ᵛ/1 namesto predsamoglasniškega ї pojavlja znak и. Drugi posamoglasniški položaji: ко҆е́мь 150ʳ/1; 154ʳ/23; ко҆ѐ 152ʳ/17; сво҆ѐ 152ʳ/8; сво҆ѐ 155ᵛ/13; оу҆ѣ́м'чи 149ʳ/6; прⷮ҃ѣ҆́мь 156ᵛ/6–7.

»Raški« pravopis zasledimo v os. glag. oblikah прⷮ҃ѣчю҆ѭ̀ 148ʳ/21; прⷮ҃ѣчю҆ѭ̀ 155ᵛ/13; невѣ́рогꙋ҆ѭ̀ 153ʳ/10; ѿбы҆ѭ̀ 155ᵛ/14; сто҆ѭ̀ 154ᵛ/2; 155ᵛ/8; ѡ̏бла́да҆ю҆щѥ҆ѭ̀ 150ʳ/13; ко҆ѭ̀ 150ʳ/18; 153ᵛ/5; v zaimku ко҆ѭ̀ лю́бо 150ʳ/21. V vseh navedenih oblikah ima znak glasovno vrednost *je*. Izglasni ѣ stoji pogosto pod gravisom – znak `.

Veliki ligaturni Є je trikrat (ves Prz!) zapisan tudi v posamoglasniškem položaju (besedno izglasje): сво҆е́ 149ᵛ/3; кѷ́фалїѥ 151ᵛ/24; ѡ̏бли́ченїѥ 150ᵛ/5.

c) V položaju za palatalnima *l'* in *n'* se skoraj dosledno pojavlja znak **ѥ**. Nekaj primerov: **гравлиѥнїе** 149r/13–14; **гл҃иѥ** 153r/8, 11; **коу́плиѥницѣ** 155r/3; **землѥ** 155r/4–5; **оу҃чинѥни** 148v/5; **ни́говѫ** 149v/14–15.

4.1.1.5 Glede na pravila Kostenečkega se mi zdi manj verjetno, da bi zapisovanje znakov **ꙗ** (**ѧ**), **ѣ**, **ѥ** in **є** v Prz (in »resavskem« pravopisu) temeljilo na »Skazaniju« ali »Slovesih«. Na besednem vzglasju se v Prz na mestu glasovne vrednosti *ja* dosledno zapisuje znak **ꙗ**, v posamoglasniškem položaju pa se izmenjujeta »resavski« (**ѧ** za **ї**, **ѧ** ter po en primer za **ѣ** in **ѡ**) in »raški« način zapisovanja (**ꙗ** za **ѡ**). Težko bi torej sklepali, da imata znaka **ѧ** in **ꙗ** v tem položaju morfološkorazlikovalno vlogo (zapisovanje je vezano na določeno fonetično okolje – **ꙗ** tudi za mehkima *l'* in *n'*). To tezo podpira tudi zapisovanje znakov **ѥ**, **ѣ** in **є** v Prz. Zapisovanje znakov **ѥ** in **ѣ** na besednem vzglasju v »Skazaniju« in »Slovesih« temelji na pomenskorazlikovalnem oziroma morfološkorazlikovalnem principu, česar ne moremo enačiti z »resavskim« načinom zapisovanja. Glasovna vrednost *je* se v »resavskih« besedilih na besednem vzglasju in v posamoglasniškem položaju označuje z **ѣ** ali **є** (ki ga Kostenečki ne omenja; na besednem vzglasju je znak **є** vezan na določene lekseme). Raba znaka **ѥ** je omejena zgolj na skrajšano obliko 3. ed. sed. glagola sbcsl. **бꙑти**, na manjše število besed (tudi v posamoglasniškem položaju) ter na označevanje mehkosti jotiranih *n'*, *l'* (slednje je prevladujoča značilnost srbskih cirilskih spomenikov od tretje četrtine 13. stoletja naprej).

4.1.2 Eden izmed prepoznavnih znakov »resavskega« pravopisa je tudi **ї**.

4.1.2.1 Znak **ї** se pojavlja v pravopisu Kostenečkega v glasovni vrednosti *i* (ob **и**, **ы** in **ѵ̈**). Glede na to, da je potrebno navedene znake ločevati, kar priča o sovpadu glasovnih vrednosti (po različnih fonetičnih razvojih), ki so jih nekoč ti znaki predstavljali, Kostenečki takole oriše pravilno zapisovanje znaka **ї**: znak **ї** je tako načelovalna kot tudi končna črka, ki pa se ne zapisuje na skrajnem besednem izglasju[18] (**нача́лꙑ҆но и҆ съвръши́телꙑ҆но, нѣ҆ не́ въ конꙑ҆ць съвръши́телꙑ҆но**; »Skazanije«: 408, 411).

a) Kot **съвръши́телꙑ҆но** [**пи́сме**] se nahaja v primerih: **гаврїи́ль**, **димитрїе**, **ц҃рїе**, **е҆влге́нїе**, **вы́тїе** itn.; v primerih, ko črka **ї** nastopa kot **съвръши́телꙑ҆но** in hkrati kot **покори́телꙑ҆но** [**пи́сме**] (podrejena črka), se morata nad njo zapisovati dve piki ali zrnci.

b) Znak **ꙑ** se zapisuje tudi na začetku besede – na besednem vzglasju[19] in takrat nosi, kot vsi ostali samoglasniki v tej poziciji, dasijo ali apostrof: **і҆ѡа́нꙑ҆нь**, **і҆ѡакїмь**, **і҆ѡїль**, **і҆ѡси́фь**, **і҆ѧкѡвь**, **і҆оу҃да** (»Skazanije«: 411, 415).

[18] Čeprav besedilo »Skazanija« izkazuje rabo znaka **ї** v poziciji pred *j* in samoglasniki, le-ta ni nikjer natančno opisana, kljub temu da gre za pomembno dejstvo (op. R. G.).

[19] Znak **ꙑ** kot načelovalna črka (na besednem vzglasju) se pojavlja predvsem v t. i. **вели́кꙑи҆** **гл҃ѣ** (**глаголѣхъ**), tj. v lastnih imenih tujega izvora (op. R. G.).

4.1.2.2 Podobno zastavljeno pravopisno pravilo najdemo tudi v »Slovesih« (str. 219), le da se tu znak **і** tako na besednem vzglasju (**нача́лно** [**писмѣ̀**]; primeri: **і҆ѡ́сіфь**, **і҆оу́да**, **і҆саа́кь**, **і҆ѡ́иль** itn.) in v podrejeni poziciji – znotraj besede (**покори́телно** [**писмѣ̀**]; primeri: **гаврі́иль**, **гаӱрі́иль**, **рафаі́иль**, **ц҃рі҆е**, **б҃лвеніе** itn.) zapisuje z eno nadpisano piko (ali celo z naglasnim znamenjem).

4.1.2.3 V Prz se znak **ї** uporablja skoraj dosledno v predsamoglasniškem položaju, in sicer pred **и**, **ѣ**, **а** ter pred črko **ю**. Na tem mestu obravnavam zgolj primere zapisovanja sklopa **-їи-**.

Sklop **-їи-** se upravičeno pojavlja v naslednjih oblikah: **соу́дїиѣ** 153^{r}/13; **сѣ́дїиѣ** 153^{v}/4; **соу́дїинѣ** 155^{v}/11; **прїими** 149^{r}/16; **прочїи** 149^{r}/15; **ѡ҃бличнїи** 150^{v}/5; **вѣ́рованїи** 151^{v}/4; **ни́щїй** 155^{v}/24; sam. m. rod. mn. **лю́дїи** 153^{v}/16; 156^{v}/7; ž. rod. mn. **ста́пїи** 154^{r}/8-9; **соу́дїи** 155^{r}/17-18; 156^{r}/14; 156^{r}/21. V navedenih oblikah sklop **-їи-** označuje sekvenco, ki se je že v stcsl. zapisovala kot **-ии-**. Znak **ї** skoraj zagotovo označuje *i*-[20] v sekvenci *-jji-* oz. *-ijь-* (znak **и** označuje *-ji-* oz. *-jь-* [že v stcsl.]), ne pa sklopa *ij-* (po Grickat 1997b: 164).

Sklop **-їи-** se pojavlja tudi v os. glag. oblikah – 3. ed. sed. (besedno izglasje): **женїи** 151^{v}/5–6; **прїи** 153^{r}/3; **и҆спра́вїи** 153^{r}/11; **соу́дїи** 154^{r}/16; 155^{r}/12; **расоу́дїи** 156^{v}/2. V navedenih primerih sklop **-їи** mogoče zaznamuje dolgi *-ī*(-) v sedanjiških oblikah glagolov IV. sed. vrste (Grickat 1997b: 164; Belić 1962b: 27), vendar moram poudariti, da so v Prz pogostejše oblike z »enojnim« izglasnim **-и** (prim. Grošelj 2004a: 56).

Nekoliko bolj »nenavadno« je zapisovanje dvojnega **-їи-** v členici **-зїи** (členica **-зи**/**-їи** [*-zi* < ide. **-gi*$_2$] se večinoma dodaja oblikam kaz. zaimkov **сь**, **тъ**, **овь**, **онь**; Belić 1962a: 129-130); primeri: **ти́зїи** 148^{v}/14; **тыѭзїи** 150^{r}/13 (6 prim.); **тыѭзїи** 151^{v}/4; **тъѭзїи** 152^{r}/7; **тѣ́мзїи** 154^{r}/15; **такозїи** 150^{v}/5; **ѡ҃низїи** 149^{v}/16; **ѡ҃но́газїи** 153^{r}/4-5; **ѡ҃но́моуѕїи** 153^{v}/12. Pisanje sklopa **-їи** v členici **-зїи** [v Prz se pojavlja tudi oblika **-зи**] bi lahko predstavljalo maniro, ki izvira iz (za sbcsl. značilnega) dvojnega *i* (Grickat 1997b: 165). Sem mogoče spadajo tudi nepričakovane sam. oblike m. im. mn. **невѣ҆рн҆ницїи** 149^{r}/18 in m. tož. mn. **лю́дїи** 149^{r}/23; 153^{v}/16.

4.1.2.4 Čeprav se znak **ї** v »Skazaniju« in v »Slovesih« zapisuje kot ustreznica znaka **и** v predsamoglasniškem položaju in pred *j* (značilno za »resavski« pravopis), ta položaj ni nikoli eksplicitno omenjen (znak **ї** je obravnavan kot načelovalna in končna črka, ki nikoli ne stoji na besednem izglasju). V Prz se znak **ї** dosledno zapisuje v »resavskem« predsamoglasniškem položaju in pred *j*, kar verjetno ni posledica Konstantinovega pravopisnega pravila.

4.1.3 Zanimiva »resavska« pravopisna črta je tudi način označevanja mehkosti palatalov *ć* in *đ* (po tej se »resavska« besedila ločijo od »zetsko-humskih« in zgodnjih »raških« zapisov).

---

[20] Znak **ї** (kot tudi **и** v stcsl.) se pojavlja tudi mestu t. i. reduciranega *i* < **ъ* (v skupinah **-ьji* [**соу́дїинѣ**], **-ьjь* [rod. mn. **соу́дїи**], **-ьje* [**ѡ҃бли́ченїе**] itn.; Đorđić 1971: 214).

4.1.3.1 Kostenečki nikjer ne podaja eksplicitnega pravila za zapisovanje palatalov *ć* (sb./hr. refleks jotacije **t'*, palatalizacije skupin **ktī/-*, **gtī/-* ter palatalnega *k'* v grških izposojenkah) in *đ* (sb./hr. refleks jotacije **d'* ter palatalnega *g'* v grških izposojenkah), vendar v »Skazaniju« zasledimo opazke, ki se tičejo njihovega zapisovanja. V sklopu pravila o zapisovanju znaka **ѥ** Kostenečki graja pisanje besede [*neće*] z **некѥ** namesto pravilnega **некѣ** (izraz **некѥ** bi bilo – po njegovem mnenju – potrebno brati kot **нек ѥ**; Jagić 1885–1895: 495), medtem ko avtor »Sloves« (str. 218) zatrjuje, da se v Srbiji napačno zapisujeta (**растлѣ́ваютъ сим**) izraza **кѥ** ali **нес[тъ]кѥ** (kratka oblika 3. ed. sed. glagola **хотѣ́ти**), saj bi bilo pravilno pisati **кѣ** – po grški maniri. V razdelku o zapisovanju znaka **ю** pa Konstantin vztraja na pravilnem zapisovanju dat. ed. **г҃ноу гю́р҃гю** (*Đurđu*) proti nepravilnima **гю́р҃гоу** in **гоур҃гоу** (»Skazanije«: 406).

4.1.3.2 V Prz se mehkost palatalov *ć* in *đ* označuje s sklopi **к**/**г** + **ѥ**/**ε**, **ю**, **ꙗ**, **ѡ**/**о** in **ы**. Navajam nekaj primerov za *ć*: **вла́стѣличикѥмь** 149r/20; **векѥ** 148v/5; 151v/3; **коу́кѥ** 149v/4; **кѥ́фалїѥ** 152r/9; **кε** 136v/7, 140v/17; **кѳкε** 140r/24, 140v/9; **кέпалїѥ** 139r/22; **пр҃ѣликюрїѥ** 150r/10; **коу́кю** 149v/15; **пла́кꙗю҆** 151v/14; **коу́кꙗ** 138r/17; **вракꙗю҆** 145r/21; **коу́кѡм** 136r/1-2; **вла́стѣличикыи** 136r/22-23; **прикыѥ҆** 137r/9; **коу́кы** 143v/11,12; **векы҆** 151r/6. Primeri za *đ*: **ме́гѥ** 151v/12; **ка́лѳгѥ́рѳ** 152v/7; **та́кегѥ́ре** 153r/19; **нагѥ҆** 150r/1; **ме́гю** 151v/12-13; **мѣ́гю** 152r/11; **кра́гꙗ** 152r/16-17; **тоу́гꙗ** 137v/15; **гра́гꙗнинь** 139v/2; **тоугоѝ** 145v/12; **тоугѡѝ** 147v/17.

4.1.3.3 V sbcsl. so obstajale tri možnosti označevanja mehkosti *ć* in *đ*: **к** in **г** (»raški« in »resavski« pravopis), **к** in **ћ**, **ћ** in **ћ** (ki zaznamujeta »zetsko-humski« pravopis in bosanske cirilske spomenike). Označevanje mehkosti palatalnih soglasnikov s prejotiranima **ꙗ** in **ѥ** se je dokončno uveljavilo šele v »raških« spomenikih iz 14. st. in je značilno za urejeni »resavski« pravopis. V Prz se mehkost soglasnikov *ć* in *đ* označuje s **к**/**г** v sklopu z znaki **ѥ**/**ε**, **ю**, **ꙗ**, **ѡ**/**о** in **ы**. Najbolj problematičen v tem primeru je sklop **кѥ**, saj Konstantin eksplicitno graja zapis **некѥ** za označevanje mehkosti palatala *ć* (sb. *neće*), kljub temu da dovoljuje zapis **гюргю** za označevanje mehkosti palatala *đ* (sb. *Đurđu*).

4.1.4 V »resavskih« besedilih se je poleg že obstoječih znakov za polglasnik (po sovpadu starih polglasnikov v 11. st.; Ivić 1991: 15–16) – tj. **ь** in pajerčik **ꙋ**, začel uporabljati tudi znak za trdi polglasnik **ъ** s posebno glasovno vrednostjo.

4.1.4.1 Znak **ъ** je po Konstantinovem mnenju končna črka[21] (**съвр҃ъшителꙋ́но пи́сме**), ki skrbi, da meja med besedami ostaja jasna (podobno funkcijo imata dasija in apostrof na besednem vzglasju, če se tam nahaja samoglasnik) – brez **ъ** bi stavek **па́влъ // и҆́де въ съ́нꙋ҆мище** prebrali napačno, in sicer kot **па́вли҆́де въ съ́нꙋ҆мище**; ostali primeri znaka **ъ** kot končne črke: **моу́жъ**, **пе́тръ**, **ꙗ҆́нъ** itn. (»Skazanije«: 403–404).

[21] Vloga znaka **ъ** kot končne črke, ki označuje soglasniško besedno izglasje in s tem skrbi, da meja med besedami ostaja jasna, dokazuje, da znak **ъ** na besednem izglasju nima nobene glasovne, ampak le pravopisno vrednost (op. R. G.).

V pravopisni razpravi Kostenečkega v odnosu do znaka ъ ne nastopa znak ь (za stari mehki polglasnik) temveč znak ꙋ (sb. *pajerak*, sln. *pajerčik*), ki predstavlja opust znaka ь (zapisoval naj bi se na mestu polglasnika v šibki poziciji; op. R. G.); znaka ъ in ꙋ sta definirana kot ъ̀ вели́кыи и̯ ꙋ ма́лыи. Konstantin skuša predstaviti rabo pajerčika pomenskorazlikovalno do ъ – tako naj bi po njegovem mnenju вънѣ́ѥ оу̯пова́ˣ (verjetno вънѣ́ѥ kot въ нь 'vanj') dobesedno pomenilo 'imel sem zaupanje vanj', izraz вънѣ́ѥ pa 'zunaj' ali 'ven' (prislovnodoločilno вънѣ оz. въ и̯зꙋврѣже́нїѥ). Ena izmed funkcij znaka ꙋ naj bi bila tudi označevanje besednega izglasja nekaterih tujih samostalnikov, kot sta дѹ̈ꙋ and кѵ̈пари́сꙋ. Še enkrat je potrebno poudariti, da znak ъ spada med tri črke (pogojno štiri – ѣ, ы, ъ ter ѳ), ki niso načelovalne, temveč samo podrejene – ne morejo torej stati na besednem vzglasju, ampak le na besednem izglasju ali sredi besede (»Skazanije«: 404, 418, 426); kljub temu pa znaki ѣ, ы, ъ, ѳ oziroma njihove glasovne ustreznice ohranjajo funkcijo »zlogotvornosti« (въ въ́сѣ́ˣ ѐмѳ̑у̯ си́ˣ ꙗ̀е́ствь съ́лога́ˣ; »Skazanije«: 418). K. Kuev (1950: 41) domneva, da se je Kostenečki zavzemal za pisanje znaka ъ le znotraj besed (kjer se je vokalizirani polglasnik tudi izgovarjal) in za pisanje znaka ь na besednem izglasju, čeprav besedilo »Skazanija« te domneve ne potrjuje.

4.1.4.2 Obravnava pravilnega zapisovanja znakov ь in ꙋ se v »Slovesih« popolnoma ujema s predstavitvijo njunega zapisovanja v »Skazaniju«. Razlika med pravopisnima »praviloma« je v tem, da v »Slovesih« namesto znaka ъ (znak za stari trdi polglasnik) nastopa ь (znak za stari mehki polglasnik). Le-ta ni nikoli нача́лно сло́во, нъ повиновательно и съврьши́телно (ni načelovalna črka, temveč podrejena in končna), kot v primerih: мѹ̈жь, ꙗнь, пе́трь, па́вль itn.

Ма́лыи е́р̯ꙋць, torej ꙋ (pajerčik), se uporablja v naslednjih primerih: ни́мꙋже, нанꙋже, имꙋже, фини́ѹ̈ꙋ, дѹ̈ꙋ, кѵ̈пари́сꙋ itn. Znaka se ne zapisujeta na istih mestih v besedi, zato njuno zamenjevanje predstavlja pravopisno napako (»Slovesa«: 215).[22]

4.1.4.3 V Prz se poleg znakov ь in ꙋ nahaja tudi znak za stari trdi polglasnik ъ, pisan po pravilih »resavskega« pravopisa (znak ъ je značilen za »resavski« dvojerov pravopis).

Znak ъ se pojavlja v predlogih въ, къ, съ in v vezniku нъ: въ 148ᵛ/16 (v drugem delu Prz se nahaja le en zapis z въ, ker je ta v ljudskem jeziku že prešel v *u* – v Prz grafično ѹ/оу̯); къ 148ʳ/16, 19; 148ᵛ/2; 150ʳ/6; 152ᵛ/10; съ 148ᵛ/24; 149ʳ/1; 149ʳ/2; 152ᵛ/17, 19; 153ʳ/8; 156ʳ/14; нъ̀ 151ᵛ/24. V veznikih въ, къ, съ znak ъ najverjetneje predstavlja zapis vokaliziranega **ъ > a*: *va*, *ka*, *sa*, kar je značilnost sbcsl. izgovora (okvirna glasovna vrednost). V vezniku нъ (celoten Prz potrjuje zapis нъ) se znak ъ verjetno zapisuje zaradi polglasnika v krepkem položaju (prim. Jerković 1983: 33).

Prav tako se znak ъ pojavlja na mestu starega stcsl. ь v skupini вьс- (stcsl. zaimki вьсь, вьсѣкъ, prislov вьсьгда) in v predponi съ-: въса́кь 156ʳ/21; 156ᵛ/24; въса́кы

[22] V besedilu »Sloves« se pojavlja tudi znak ъ (kljub temu da v prepisu ni pravila o njegovem zapisovanju), in sicer v predlogih (dokaj dosledno) ter znotraj besede (na tej poziciji prihaja do večjega mešanja z znakom ь). Po tej značilnosti bi prepis »Sloves« lahko uvrstili med »resavska« besedila (ortografije prepisa »Sloves« sicer nisem analiziral; op. R. G.).

148v/22; 152v/15; 155r/19; **въса́ка** 151r/4; **въса́ке** 153v/9; 154v/13; **въса́комѹ** 148r/20; **въсе** 149r/8; **въсѐ** 149v/3; 150r/7; **въсѝ** 150r/13; 150v/1; 152v/10; 155r/21; **въсѣ́**x 149v/20; **въсѣ́мь** 152v/17, 19; **въсѣ́мь** 155r/22; 152r/3; **съвръ́шити** 148v/1; **съвръ́ши** 153r/7; **съвръ́ше** 155v/17-18, 19; **съвръ́шили** 153v/3-4; **съвъ́рѹ** 149v/1; **съвъ́ра** 153v/18; **съда** 150v/21; **съдѣ** 156v/23; **съмръ́ти** 154r/3. Verjetno je potrebno v zgornjih primerih vzglasni skupini **въс-** in **съ-** brati kot *vas-* oz. *sa-* po sbcsl. izgovoru – tovrstno pisanje je namreč predstavljalo »resavski« pravopisni uzus (Đorđić 1971: 208; Jerković 1980: 27–28; 1983: 33–47).

Ostali zapisi z znakom **ъ** se pojavljajo na mestu sb./hr. refleksa *a* < psl. **ъ/*ь*: **тъ̑и** 148v/1; **тъ̑зїи** 152r/7; **лъ́жно** 148v/10; **лъ́жѡ̑** 153v/23; **къдѣ** 153r/7; **оу̯̀ тъ́миницоу̯** 154r/9; 156v/11–12; **тъмънице** 156v/17; **тъ́кʼмо** 154v/11; 155r/19; 156r/24; **пърʼца** 155r/13 (običajno **ь**).

4.1.4.4 Zapisovanje znakov **ь** in **ʼ** v Prz

a) Grafični znak **ь** se običajno zapisuje na besednem izglasju, v kolikor se beseda končuje na soglasnik (izjemoma – v gosto napisanih delih, sploh v predlogih, ali v okrajšavah – sta znaka **ъ** in **ь** izpuščena: **с кни́гомь** 148v/2; **с кы́мь** 149r/2; **и́м** 153v/7; **с пле́нѡ̑** 149v/8; **и́с тѣ́миците** 154r/10; **ѡ̑пе́т** 149v/8 [proti **ѡ̑пе́ть** 148v/2] itn.): **къ вла́стѣкломь** 148r/19; **вели́кымь** 148r/20; **ма́лимь** 148r/20; **кни́гомь** 148v/2; **гра́довомь** 148v/5; **и́мь** 148v/6; **во́лʼнь** 148v/7; **г҃нь** 148v/7; **ц҃рь** 148v/7; **и́нь** 148v/8; **оу̯̀ чїемь** 148v/9; **мѣ́роплʼхомь** 148v/16; **г҃подарь** 148v/17; **прѣзако́нь** 148v/18; **ме́роплʼхь** 148v/22; **свои́мь** 148v/23; **г҃подаромь** 148v/23–24.

Grafični znak **ь** se dosledno zapisuje tudi ob srbskem zlogotvornem *r̥* (ki se razvije iz psl. nesonantičnih **rъ*, **rь* in sonantičnih **ъr*, **ьr*, ki so v jslov. jezikih sovpadli; Babič 2000: 159), in sicer v zaporedju -**рь-** (zapis -**ьр-** je omejen: **пьрʼци** 153r/1; **пьрʼци** 154r/12; **ѿпьрʼчїа** 153r/2, 3–4; **пьрʼчїю** 153r/5; **пьрʼцѣхъ** 154r/12; **пьрʼцѣ** 156r/9; **пьрʼцема** 156r/15). Nekaj primerov: **дрь́жати** 149r/3-4; **дрь́жава** 149v/2; **дрь́жавѹ** 151v/11; **дрь́жавомь** 151v/13; **дрь́же** 153r/18; **дрь́жавѣ** 155v/16; **затрь́вь** 149r/23; **трь́гѹ** 149r/25; **трь́говѣ** 149r/25; **трь́говʼцехъ** 151r/16; **трь́говʼцѹ** 152v/6-7; **трь́говʼць** 152v/15; **трь́говѣ** x154r/19; **трь́говь** 154r/22–23; **стрь́моглавь** 150r/3-4; **и́спрь́ва** 150r/8; **прь́вый** 152v/16; **прь́вымь** 153v/19; **прь́вынѹ** 153v/19; **прь́вы**ĭ 155r/23; **срь́бль** 151r/18; **срь́бинь** 154v/20; **врь́дѣ** 152r/10; **съвръ́ши** 153r/7; **врь́ше** 154v/11–12; **зарьве** 154r/2; **ѡ̑крь́вави** 154r/3, 8; **крь́вь** 156v/7; **съмръ́ти** 154r/3; **врь́же** 154r/9; **срьчʼвѣ** 154v/5–6; **грь́кь** 154v/19; **севрьдї́ймь** 151r/13. Tudi srbski zlogotvorni *l̥* (< psl. nesonantični **lъ*, **lь* in sonantični**ъl*, **ьl*; Belić 1960: 76) je običajno zapisan z znakom **ь**: **дль́гъ** 150v/24; **закль́не** 151r/5; **кль́ноу̯** 151r/6; **кль́нѹ** 151r/21.

Znak **ь** se pojavlja tudi na mestu **ь* v krepki poziciji – pri samostalnikih, tvorjenih iz akt. part. perf. na **-lъ* + sufiks **-ьcь*: **прѣвѣглъць** 149v/4-5; **повѣглъцѹ** 149v/10; **повѣглъць** 149v/12; **вла́дальць** 152r/21-22; in na mestu vokaliziranega polglasnika, ki je nastal iz psl.**ь* in **ъ* (v prvih treh primerih je običajno zapis z **ъ**): **ть́миците** 154r/10–11; **ть́миците** 156v/15; **вь** 148r/16; **добитькь** 149v/15; **во́льнь** 148v/23.

V naslednjih primerih znak **ь** (čeprav je **ь* v šibki poziciji) ločuje del tvorjenke iz sam. **царь** in obrazila **-stvo*: **ц҃рьствоми** 149r/11–12; **ц҃рьствами** 149v/12–13; **ц҃рьства́ми** 150r/22–23 [proti zapisu **ц҃рьтвоу̯ми** 148v/3; 150r/6]; podobno **краи́шьника** 149v/7 [proti

zapisu краи҆шникь 149v/9] in соу҆дьбно 150r/21 (znak ь označuje zlogovno mejo in konec dela tvorjenke соудь).

b) Znak ꙋ se običajno nahaja na mestu starih polglasnikov v šibki poziciji (položaj polglasnika neposredno pred zlogom s polnim samoglasnikom). Nekaj primerov: ѡ҃нꙋзи 148r/23; 148v/15; сиꙋзи 149v/23; тєхꙋзїи 151v/2; тоꙋзи 151v/23; 155r/7; тѣꙋжє 156v/16; прѣтвоꙋрєнꙋнаа 148v/11–12; йстиꙋнꙋно 151r/23; законꙋницѣ 152v/24–1; законꙋникѫ 153v/20; законꙋникь 154v/9–10; законꙋно 156r/19; татꙋва 149v/24; владалꙋцѣ҃ 150r/15; владалꙋци 150r/11, 15; пороꙋтꙋци 151r/17; трьговꙋцєхь 151r/16; трьговꙋцємь 151r/17; трьговꙋцѫ 152v/6-7; коуꙋпꙋцѣхь 152r/19; ѡ҃пьрꙋчїа 153r/3–4; пьрꙋци 153r/1; пьрꙋцѣ 156r/9; пьрꙋцема 156r/15; челꙋници 150r/11-12; гоуꙋсарꙋство 150r/1; властѣлꙋска 151v/21; двоꙋрскомь 155v/7; двоꙋрскымь 155v/10; градꙋскыми 155v/1; градꙋскымь 155v/5; мѣроплꙋхѫ 149r/8, 10; мѣроплꙋшинѫ҃ 151v/16; невѣрꙋникь 149r/18; йноꙋвѣрꙋцѣмь 151r/16; достовѣрꙋне 153v/15; ѡ҃правꙋчїє 151r/24; потвоꙋрꙋнѣ 153r/4; потвоꙋрꙋникь 153v/21-22; срьчꙋвѣ 154v/5-6; лоꙋвꙋви 154v/6; оу҆҃емꙋчи 149r/18; оу҆зꙋвлюдѫ 152r/14; зꙋгоди 152v/19; оу҆чꙋме 153r/16; оу҆зꙋговоре 154r/13–14; рєкꙋше 151v/15; оу҆писавꙋше 153v/11–12; тъкꙋмо 154v/11; 156r/24. Po drugi strani obstajajo tudi primeri, ko grafični znak ꙋ označuje konec predloga oz. zaimka (v strnjeno napisani skupini besed; običajen je tudi zapis brez pajerčika ali znaka za polglasnik): прꙋкзꙋдрьжавѫ 149v/6; коу҆емꙋсє 150r/1 [proti npr. с книгомь 148v/2]. Nekoliko presenetljivo se grafični znak ꙋ pojavlja v besedi йнꙋдиктѡ҃ 148r/16.

V nekaterih primerih znak ꙋ na mestu polglasnika v šibki poziciji označuje tudi mehkost pred njim stoječega soglasnika л: волꙋны 151r/2; 155r/4; неволꙋнемь 156r/20.

Na mestu polglasnika v krepki poziciji se znak ꙋ zapisuje v naslednjih primerih: мєроплꙋхь 148v/22; мѣроплꙋхь 149r/6; владалꙋць 152v/2; трьговꙋць 152v/15; воꙋлꙋнь 148v/7; 149r/3; 155r/9; 156r/22; волꙋнь 148v/17; 149r/9; 153r/3 (označuje mehkost predhodnega *l'*). V navedeni kategoriji se je psl. polglasnik nahajal v krepkem položaju; temu primerno bi bilo pričakovati, da se je v sbcsl. izgovarjal (verjetno z glasovno vrednostjo blizu *a*) in zapisoval, vendar vsa »resavska« besedila tega ne potrjujejo (prim. obrazili -ьць in -ьнь v srbski »Aleksandridi«; Jerković 1983: 43–44).

4.1.4.5 Kostenečki v »Skazaniju« obravnava znak ъ kot končno črko, ki se zapisuje na soglasniškem besednem izglasju. Zapisovanje znaka ꙋ je razloženo pomensko-razlikovalno glede na ъ (nejasno); znak ꙋ naj bi se zapisoval kot končni znak v besedah grškega izvora (prim. финиꙋ҃ꙋ, кѵ̈париꙋс ꙋ itn.; v »Slovesih« namesto znaka ъ nastopa ь). V »resavskih« besedilih se znak ъ zapisuje samo v določenih pozicijah: v predlogih къ, въ, съ, v predponah, na vzglasnem въ- in v zaimkih tipa въс- in въсак-, kjer se po knjižni normi ohranja izgovor vokaliziranega *a*. Zapisovanje znakov ъ, ь in ꙋ v Prz ne sledi pravopisni normi Kostenečkega. Na soglasniškem besednem izglasju se v Prz zapisuje znak ь, ki se pogosto zapisuje tudi ob zlogotvornih *r̥* in *l̥*. Znak ꙋ se zapisuje predvsem v besedi, na mestu polglasnika v šibki poziciji. Znak ъ se pojavlja predvsem na mestu vokaliziranega polglasnika (refleks *a* < psl. *ъ /*ь), torej v položajih, ki so značilni za »resavski« pravopis.

4.1.5 Znak ѣ se v starih srbskih cirilskih spomenikih zapisuje po tradiciji.

4.1.5.1 Znak ѣ spada med tri črke, ki jih v srbskih besedilih ne najdemo več, vendar pa njegovo nezapisovanje po Konstantinu ni problematično. Kljub temu bi bilo potrebno ločevati ѣ od и in ѥ: tako sta recimo свѣ́тъ sam. 'svetloba, -e' z ѣ in свѣ́тъ prid. 'svet, -ega' (npr. свѣтыи̑ и҃ко) z ѥ dve različni besedi (»Skazanije«: 402); prav tako obliki akt. part. perf. I. смѣ́авъ in смѣ́авъ (смѣ́авсѥ ѿц҃ꙋ̀ Ха́мъ 'potem ko se je Ham smejal očetu' proti смѣ́авъ s pomenom дрꙁ́нꙋвъ 'potem ko si je drznil'; »Skazanije«: 481). Fonološki analizi sledi fonetičen prikaz izgovora ѣ s pomočjo ustreznic v turškem jeziku (os. zaimek za 1. ed. вѣ́нь [bän] 'jaz'), v grškem ljudskem jeziku (sam. крѣ́съ 'meso') in romunskem jeziku (os. glag. oblika za 1. ed. sed. вѣ [bea] 'pijem'; »Skazanije«: 402–403; Kuev 1950: 33). Te besede se – po Kostenečkem – ne izgovarjajo z znaku ѥ ustrezno glasovno vrednostjo, ampak z nekoliko bolj »odprtim« *e*, ki ustreza grafičnemu znaku ѣ. Iz tega dejstva izhaja potreba po pisanju ѣ in ѥ na ustreznih mestih, kar bo zaustavilo kvarjenje verskonamembnih besedil.

Znak ѣ je tudi ena izmed treh črk, ki niso načelovalne, tj. so zgolj podrejene (»Skazanije«: 404). Zaradi tega ne nosi ne dasije ne apostrofa. V старо҃и̑звѣ̑ны̑ knjigah se je sicer nahajala tudi na začetku besed, vendar jo je na tem mestu zamenjala ꙗ (ki zadošča potrebam verskonamembnih besedil; »Skazanije«: 417). Nekateri pa zaradi nevednosti iz ѣ, ы, ъ in ѳ še vedno ustvarjajo načelovalne črke, čeprav so lahko samo podrejene (»Skazanije«: 426).

4.1.5.2 Tudi v »Slovesih« je znak ѣ predstavljen kot izgubljena črka, ki se skorajda ne piše več ali pa jo prepisovalci enačijo z ѥ, čeprav bi morali obe črki pisati na ustreznih mestih:[23] prim. свѣ́тъ, свѣ́тѣи (v nasprotju s свѣ́тъ г҃ъ, свѣ́тыи вѣ̀), мѣ́сто, срѣтѣ́нїѥ, вѣ̀, оꙋмрѣ̀, вѣлѣ̀гъ, пѣстѣ́н, нѣ́мь, сѣтва̀, сѣ́но, врѣ́ме, рѣ́ше, лѣ́ность, съвѣ́сть, вѣнѣ́ць itn. Poleg tega avtor »Sloves« graja pisanje радоꙋи́тѥ сѧ namesto pravilnega радоꙋи́тѣ сѧ in nepravilno pisanje črke ѣ na besednem vzglasju namesto pravilne ꙗ (»Slovesa«: 214–215, 221).

4.1.5.3 Znak ѣ se v srbskih spomenikih zapisuje po tradiciji, saj ga pogosto najdemo tudi na neetimoloških mestih (*e* < psl.**e* ali **ę*). V 14. st. jat kot fonem v sb./hr. narečjih namreč ne obstaja (že v 12. st. v delu sb./hr. narečij [ekavski govori] prehaja v nekoliko bolj odprti *e*; Belić 1960: 87), tako da je razumljivo, da je njegov zapis prepuščen vplivu določene pravopisne norme ali prepisovalčevim pravopisnim »vedenjem« (»raški« spomeniki iz druge polovice 13. st. kažejo že dokaj sistematično zamenjavo **ě* z *e*-jevskim refleksom; Ivanova 2000: 15). Analiза je torej posvečena zapisovanju znakov ѣ (na mestu psl. **ę*, **e*) ter ѥ (na mestu psl. **ě*).

a) V osnovi samostalniških, pridevniških in glagolskih oblik se znak ѣ pojavlja tudi na mestu stcsl. ѥ: мѣ́ропⁱхомь 148ᵛ/16; мѣ́ропⁱхꙋ 149ʳ/8; пи́змѣ́никь 151ʳ/15;

[23] Avtor navaja pri problematiki zapisovanja jata tudi razliko med повѣ́дно in повели́телно rabo znaka ѣ; namen tega ni jasen, glede na to, da se ѣ pojavlja le v osnovi besed – naklonskorazlikovalno torej ni pomemben. Primeri, ki jih navaja avtor »Sloves«: повѣ́дно (»povedno«) bi bilo вѣ́жи, повели́телно (»velelno«) pa вѣжѝ, прѣвратѝ, прѣнесѝ itn. (»Slovesa«: 214).

вла́стѣломь 148r/19, 151r/10-11; вла́стѣли 149r/2; вла́стѣле 151v/16-17; вла́стѣлѣхъ 154v/17; вла́стѣлинь 149r/14, 150r/23-24; вла́стѣличикъ 149r/11; вла́стѣличикы 154v/18; вла́стѣличики́мь 149r/20; вла́стѣлꙗска 151v/21 (imen. oblike, tvorjene s sufiksom *-*tel'(ь)*-, izkazujejo -*těl(ь)*-, tj. вла́стѣл-); присѣ́лице 151v/7; 151v/17; присѣ́лицѣ 151v/14; довѣ́дѣ 150r/5; 154v/22; и҆звѣ́дѣ 154r/10; раздѣ́рѣ 148r/14. Znak ѣ se pojavlja na mestu stcsl. ѣ tudi v predlogu мѣгю 152r/11. Nekoliko redkejši so primeri, ko se v osnovah glagolskih oblik znak ѣ nahaja na mestu stcsl. ѧ (oz. psl. *ę): ѡ҆́вр҃ѣ́тѣ 148v/9; 149r/22; 151r/23; 153v/3; ѡ҆́вр҃ѣ́тоу 148v/11; ѡ҆́вр҃ѣ́тѣта 155r/13; ѡ҆́вр҃ѣ́таю 150r/12; 152r/19–20; ѡ҆́бл҃ѣ́гѫ 152r/23; ѡ҆́глѣ́даю҆ 155v/23.

Na mestu pričakovane oblike mest. ed. dol. zaimka вѣсѣмь (po stcsl. вьсѣмь) najdemo v Prz zapis вѣсѣ́мь 155r/22.

Dokaj zanimivo je pojavljanje znaka ѣ na besednem izglasju nekaterih os. glagolskih oblik (po odpadu končnega -тъ). Znak ѣ se pojavi na mestu psl. *e (stcsl. ѣ) v oblikah 3. ed. sed. (glagoli I. sed. vrste): вои́дѣ 148r/22; 149r/2, 16; 150v/15; 152v/13; 153r/22; 155r/8; 156r/4; 156v/1 [brez odpada -t v primeru вои́дѣть 156r/13]; оу҆́змѣ 149v/1-2; оу҆́крадѣ 152r/6. Na besednem izglasju nekaterih os. glag. oblik 3. mn. sed. (gre za glagole IV. sed. vrste) pa se znak ѣ nahaja na mestu psl. *ę: соу́дѣ 149r/5; 153r/1; ѡ҆́пра́вѣ 151r/21; поста́вѣ 152r/2.

Znak ѣ se pojavlja v m. im. mn.:[24] трѣ́говѣ 149r/25; соу́довѣ 156v/21 (m. o-skl. stcsl. тръѣзи, сѫдн; кнѣ́зовѣ 149r/25, 150r/10 (m. o-skl. stcsl. кънѧзи); ter v m. tož. mn.: гра́довѣ 149r/21, 156v/9–10; трѣ́говѣ 156v/10 (m. ę́-skl. stcsl. градъı, тръгъı); поутовѣ 152r/4 (m. i-skl. stcsl. пѫти). Navedena končnica je nastala ali po im. mn. m. m-skl. stcsl. сънове (in ѣ na mestu *e) ali, verjetneje, s podaljšanjem osnove z obrazilom *-*ov*- in ѣ na mestu *ę (po m. i̯o-skl. stcsl. мѫжѧ; prim. Belić 1962a: 12–15). Morfem -*ov*-/-*ev*- se v sb./hr. jeziku uporablja za podaljševanje množinske osnove enozložnih in dela dvozložnih samostalnikov (sočasno lahko ohranjajo tudi oblike z nepodaljšano osnovo, vendar so le-te običajno slogovno zaznamovane; Šivic-Dular 1991: 69). Poleg navedenih primerov se znak ѣ pojavlja še v ви́ногра́дѣ 155r/3, 10 (m. o-skl. рабъı; vpliv i̯o-skl. мѫж-) ter v prid. добрѣ̀ 153v/15 (prid. im. skl. trda osnova stcsl. богатъı; vpliv mehkih osnov stcsl. нищѧ; v obeh primerih ѣ na mestu *ę).

Znak ѣ najdemo v končnici m. mest. mn.:[24] влада́л҆ѣ́ 150r/9; коу́п҆ѣ́ 152r/19; пьр҆ѣхъ 154r/12; зла́тѣ́ 154r/17, 154r/21, 154v/1 (m. i̯o-skl. stcsl. мѫжихъ); поу́тѣ́ 152r/3; го́стѣ́ 152v/4 (m. i-skl. пѫтьхъ; vpliv m. o-skl. stcsl рабѣхъ); v končnici ž. mest. ed.: ста́ницѣ 156v/3; присѣ́лицѣ 151v/17 (ž. i̯a-skl. stcsl. дѣвици; vpliv a-skl. stcsl. рꙑбѣ); v ž. im. mn.: дроу́жинѣ 151r/18–19; жѕ̑нѣ 151v/20 (ž. a-skl. stcsl. рꙑбъı; vpliv i̯a-skl. stcsl. дoуша in ѣ na mestu *ę).

Še prav posebno zanimiv je zapis вѣзь кни́гѣ 149r/16 za ž. rod. ed. (ž. a-skl. stcsl. рꙑбъı). Znak ѣ se v tem primeru pojavlja na mestu »nove« sb./hr. (nar.; tudi sln.) končnice -*e* v rod. ed. ženskih a-osnov (vključno z mehkim podtipom). Po prvi razlagi

[24] Pri končnicah samostalniških in pridevniških oblik z ѣ navajam vse nepravilne oblike – torej tiste, ki odstopajo od stcsl. »ideala«. Poudarjam, da Prz – kot pravno besedilo – izkazuje bogat nabor končnic za posamezne sklone (pregled nad stanjem otežuje pravopis); prevladujejo običajno srbske ljudske oblike (natančnejša analiza v Grošelj 2004a: 132–140).

bi končnica *-e* lahko nastala z analogično posplošitvijo končnice starih mehkih osnov (torej pod vplivom i̯a-skl. [stcsl. дογшѧ] in s fonetičnim razvojem *e* < **ę*, Belić 1962a: 38), vendar pa je v luči novih dognanj tovrstna razlaga postala nekoliko sporna, saj ne upošteva akcentskega razmerja med končnicama rod. ed. in im./tož. mn. ženskega spola. Verjetnejša razlaga je, da je končnica ž. rod. ed. sb./hr. *-ē/-ē̋* (sln. *-e/-é*) nastala po posplošitvi kontrahirane zaimenske končnice *-ę̄ (< *-oi̯ę, *-ei̯ę), kar bi pojasnilo dolžino *-ē* v rod. ed. starih a- in i̯a-osnov (sb./hr. *žènē, dúšē*), medtem ko bi končnica ž. im./tož. mn. *-ę̋ predstavljala posplošitev končnice mehkih debel (Cvetko-Orešnik 1992: 284–286; prim. Rigler 1985: 340).

b) Zanimivo sliko kaže tudi pojavljanje znaka ѥ na mestu etimološkega **ě* v osnovi samostalniških, pridevniških in glagolskih oblik: плѣнѡ̑ 149ᵛ/8; ρ̑ѣ 154ʳ/13; рѣ́чи 154ʳ/14; рѣ́чемь 154ʳ/15; жѣ́лезо 150ᵛ/16; смѣ̀сне 151ᵛ/20; оу̯̑рѣже 153ᵛ/8; ѡ̑слѣ́пе 150ᵛ/13; несѣ 152ᵛ/3; ter v prislovu коу́дѣ 155ᵛ/12.

V končnicah samostalniških in pridevniških oblik se znak ѥ pojavlja v naslednjih primerih: m. mest. ed. потвѣ́ре 152ᵛ/20; двѣ́ре 155ʳ/11; сѣ́дѣ 153ᵛ/13 (m. o-skl. stcsl. рабѣ); прѣ́вѣ 156ᵛ/20 (prid. imen. skl. trda osnova stcsl. богатъ); невол'немь 156ʳ/20 (verjetno kontrahirana oblika prid. imen.-zaim. skl. trde osnove stcsl. богатъимь); ž. mest. ed. тѣ́миць 156ᵛ/15; трѣ́пезѣ 150ᵛ/19 (ž. i̯a-skl. stcsl. дογши; vpliv a-skl. stcsl. рꙑбѣ); соу́дї̑не 153ᵛ/4 (prid. imen. skl. trda osnova stcsl. богатъ); sr. mest. ed. сѣ́ле 150ʳ/1 (sr. o-skl. stcsl. лѣтѣ); ter v različnih oblikah zaimkov: m. mest. mn. тѣх'зї̑и 151ᵛ/2 (stcsl. тѣхъ); ž. daj. mn. тѣ́м'зї̑и 154ʳ/15 [protiprimer: тѣ́мзи 155ʳ/12] (stcsl. тѣмъ); m. orod. ed. о́нем'зи 152ᵛ/22 (stcsl. онѣмь); orod. dv. шнемазї̑и 156ʳ/15 (stcsl. онѣма).

4.1.5.4 Kostenečki utemeljuje pravilno zapisovanje znaka ѣ (na nevzglasnem položaju) na podlagi realnega izgovora (primerjalno poda glasovne ustreznice v turškem, romunskem in grškem jeziku), čeprav je psl. **ě* že v 12. st. v štokavskih ekavskih narečjih prešel v *e*. Znak ѣ se v Prz zapisuje tako na mestu psl. **ě*, kot tudi psl. **ę* in **e*, kar je značilno za sbcsl. spomenike. Prav tako ne preseneča pojavljanje znaka ѥ na mestu izvornega **ě* (ekavski refleks jata). Pravopisno pravilo Kostenečkega v tem primeru nima uporabne vrednosti.

4.1.6 Še v najstarejših sbcsl. spomenikih se je znak ъ redno pojavljal na etimološkem mestu, na prehodu med 12. in 13. st. pa lahko zasledimo prehod **y* > *i* za zadnjenebnimi soglasniki (*k, g, h*); ta glasovna sprememba kasneje zajame glas **y* v vseh položajih (Belić 1960: 73–74). Znak ы se v besedilih ohranja po tradiciji, o čemer priča tudi zamenjevanje znakov ы in и (Ivanova 2000: 10–11).

4.1.6.1 Po Kostenečkem je znak ы druga izmed črk, ki jih v srbskih besedilih običajno ne najdemo več: pisci ne zaznavajo razlike med znakom ы ter znakoma и in ї (pišejo ы na mestu и in obratno). Kostenečki razlikovalno navaja samostalnike s končnim ы pri tož. mn. samostalnikov m. o-skl. (а̏пл̑ы прѡрѡ́кы,мі̑нкы,хра́бры itn.) proti oblikam s končnim -и (prim. а̏пли ст̄ї̑и мл̄и́те се г̄ви 'sveti apostoli molite se Gospodu'; Koste-

nečki v tem primeru obravnava končni -и kot мл҃твно [писмє] – verjetno v pomenu zvalnika mn. [enako im. mn.]). Kot drugi primer za razlikovanje znakov ы in и Konstantin navaja obliki є҆диноро́ныи сы҃ с҃нь (‘edinec’ z dol. obl. prid. є҆диноро́дьныи in сы, m. im. ed. akt. part. prez. atem. glagola **byti*) proti є҆диноро́нїи сн҃ (‘edinci’ v im. mn.; kaz. zaimek сь v m. im. mn., torej си). Konstantin meni, da z zapisom є҆диноро́нїи сн҃ (ko se le-ta nanaša na Jezusa Kristusa) nekateri – po nestorianski hereziji – delijo Gospoda na dve osebi. Sledita še razliki med ты҃ (os. zaimek **ty* v im. ed.) in ти҃ (kaz. zaim.**tъ* v im. mn.) ter блюд҆ѣ́тє ѱы҆ (‘pazite se psov’; ѱы v tož. mn.) proti зри́тє ѱи҆ (‘glejte, psi’; ѱи v zval. mn. [enako im. mn.]; »Skazanije«: 401–402). Kostenečki uvršča znak ы med črke, ki niso niti načelovalne niti vladajoče (»Skazanije«: 404, 412).

4.1.6.2 V »Slovesih« je znak ы obravnavan kot повели́тельно in испльни́тельно [писмє], dejansko pa prikaz zapisa znaka ы ustreza tistemu iz »Skazanija«. Poleg primerov za lažje razlikovanje med samostalniškimi oblikami m. spola v im./zval. mn. in tož. mn. ter že opisanih primerov iz »Skazanija« se v »Slovesih« nahajajo še naslednji ponazoritveni primeri[25] za pravilno zapisovanje znaka ы: v samostalnikih m. sp. – daj. ed. (къ ісо҃вы), orod. mn. (съ а҆гг҃лы, а҆п҃слы itn.) in tož. mn. (avtor imenuje tožilniške oblike спо́вѣ́дно; primeri: зв҃вы, вла́сы itn.); v samostalnikih ž. sp. – rod. ed. (ѿ̀ /…/ скры́вы, тѣ́сноты, кле́твы, вери́гы itn.) in tož. mn. (въ/на пры́сы Їсо҃вы, рв҃кы itn.); v določnih oblikah pridevnikov m. sp. – im. ed. (до́брыими, вл҃гыми, добродѣ́тел҆ными itn.); v im. os. zaimkov (ты҃, мы҃, вы҃) in v tož. os. zaimka мы – ны҃, нань; v obliki glagola **iměti* (1. mn. sed.) – и́мамы; v sredini besede – погы́бє, ры́кахъ, възы́вахъ, вы́тіе, пы́таніе itn. (»Slovesa«: 211–212, 215).

4.1.6.3 Pod vplivom doslednega zapisovanja starih ъ in ь z znakom za palatalni polglasnik ь (od druge polovice 12. st. naprej), ki postane ena izmed značilnosti »raškega« pravopisa, se začne tudi znak ъы zapisovati kot ы (enako v »resavskem« pravopisu); le-ta naj bi se že v 12. st. po svoji glasovni vrednosti popolnoma izenačil z vrednostjo znaka и (Đorđić 1971: 71–72).

V Prz se znak ы večinoma zapisuje na mestu stcsl. -ъы- in -ъıи- (že v stcsl. so se začele poleg končnic z -ъıи- v posameznih sklonih trde imen.-zaim. sklanjatve pojavljati kontrahirane končnice: **-yji-/-yjь* > *-y*(-); Babič 2000: 281), vendar pa ga najdemo tudi na mestu stcsl. -и- in -ии- (ravno poslednji primeri so najbolj zanimivi za analizo). Analizo zapisovanja znaka ы na mestu stcsl. -и- in -ии- dopolnjujejo primeri znaka и na mestu psl. **y* (oz. stcsl. ъы).

a) Znak ы se nahaja na mestu **i* v osnovi sam. oblik невѣ́р҆ныкъ 149r/18, пры́вынѫ 154r/14.

Znak ы se zapisuje na mestu stcsl. -и- in -ии- tudi v končnicah samostalniških oblik – v m. im. mn. хрисо́волы 148v/8; вла́стѣличи́кы 154v/18 (m. i̯o-skl. stcsl. мужи); m. mest. mn. хрисо́волы҆ 148v/4 (m. i̯o-skl. stcsl. мужихъ); ž. mest. ed. кв҃кы 155v/8 (ž.

[25] Pričujoča shema je rezultat poskusa sistematizacije izjemno neurejenih pravil o pisanju znaka ы (»Slovesa«: 211–217).

ja-skl. stcsl. **дꙋши**); v končnicah pridevniških oblik – m. tož. ed. [primern.] **помъ́ны** 150ᵛ/24 (imen. skl. stcsl. **мьнии** ter predpona **po-*; sb. *pomanji*); – m. im. mn. **тврьды** 148ᵛ/8; **во́лны** 151ʳ/2, 155ʳ/4 (prid. imen. skl. trde osnove stcsl. **богати**); [primern.] **вѣкы̀** 151ʳ/6, 7 (imen. skl. stcsl. **вѣштє**/imen.-zaim. skl. **вѣштеи**; Babič 2000: 282) – zapis z **-ы** je verjetno na mestu končnice m. im. mn. prid. mehkih osnov stcsl. **-и**/**-ии** (sb. *večí*).

Znak **ы** se pojavlja v naslednjih oblikah zaimkov: m. orod. ed. **нымь** 150ᵛ/10 [protiprimer: **нимь** 153ʳ/8] (stcsl. **имь**/**съ нимь**; sb. *njim*); rod. mn. **ны̑** 149ʳ/22; 151ʳ/18; **ны́хъ** 156ᵛ/10 (stcsl. **ихъ**/**них**ъ; sb. *njih* – v Prz sta pogostejši obliki **них**ъ in **их**ъ); mest. mn. **ны̑** 151ʳ/18 (stcsl. **ихъ**/**въ них**ъ; sb. *njih*); im. mn. **ты́зѣи** 150ʳ/13; 150ᵛ/1,11; 151ʳ/7; 151ᵛ/4,13; 152ᵛ/9–10; **ты̀зи** 151ʳ/1 [protiprimer: **ти́зѣи** 148ᵛ/14] (stcsl. **ти**). Znak **ы** se nepričakovano nahaja v os. glag. obliki 3. ed. sed. **оу҆чи́ны** 154ʳ/7 (prevladujejo oblike s končnim **-и**).

b) Primeri znaka **и** na mestu psl. **y* se pojavljajo v osnovi samostalniške oblike **довитькь** 149ᵛ/15 ter v osnovi nekaterih glagolskih oblik – akt. part. perf. II. **виль** 151ʳ/9; **ви́ли** 155ʳ/23; os. glagolske oblike 3. ed. sed. **пози́ва** 155ʳ/16; 3. mn. sed. **поси́лаю̀** 153ʳ/15; **поси́лаю** 155ᵛ/12.

Znak **и** se na mestu psl. **y* pojavlja tudi v končnicah samostalniških oblik – m. orod. mn. **ка́тѹни** 150ʳ/12–13; **поро́тници** 152ᵛ/22–23 (m. o-skl. stcsl. **рабъ**); sr. orod. mn. **сє́ли** 150ʳ/12 (sr. o-skl. stcsl. **пѫтъ**; **-ы** se kot končnica m./sr. orod. mn. ne pojavlja); v končnicah pridevniških oblik – m. daj. mn. **ма́лимь** 148ᵛ/5; **ср҆ѣ́нѝ** 151ʳ/11 (prid. imen.-zaim. skl. trda osnova stcsl. **богатъиимъ**; temeljita analiza zapisovanja znaka **и** v Grošelj 2004a: 56–58).

4.1.6.4 Konstantinova razlaga pravilnega zapisovanje znaka **ы** (na nevzglasnem položaju) je precej neurejena, saj temelji na nepreglednem naštevanju položajev, tj. končnic posameznih oblik, kjer naj bi se nahajal znak **ы**. S takšnim pravilom je Kostenečki verjetno hotel doseči, da bi se znak **ы** zapisoval tam, kjer se je pojavljal znak **ъ** v stcsl. besedilih. Kljub temu pa se v Prz znak **ы** pojavlja na mestu stcsl. **-ъ-**, **-ъи-**, **-и-** in **-ии-** (v primeru sam. ž. mest. ed. **оу҆̑ кѣ́кы** in m. im. mn. **вла́стѣличи́кы** označuje celo mehkost *ć*). Prav tako se tudi znak **и** zapisuje na mestih, kjer bi po sbcsl. (ki sledi stcsl.) normi pričakovali **ы**.

5 Sklep

Pravopisna razprava »Skazanije« je nastala kot spis, ki poleg pravopisno-normativnih pravil vsebuje tudi didaktično-pedagoške elemente prenove pouka branja, pisanja ter verouka in družbenomoralni oris Srbije za časa Stefana Lazarevića. Tako kompleksna razprava, napisana v jeziku, ki ga krasijo grški retorično-stilistični vzorci, je dokaj nerazumljiva in nesistematična, kar zmanjšuje njeno uporabnost. Njeno uporabno vrednost dodatno omejuje dejstvo, da je bila namenjena predvsem reviziji verskonamembnih besedil, ki neposredno nadaljujejo tradicijo stcsl. kanonskih besedil v srbski redakciji cerkvene slovanščine. Spis »Slovesa«, ki predstavlja izvleček iz Kon-

stantinove pravopisne razprave in se omejuje le na pravopisna pravila, ponavlja dokaj nejasno podobo »Skazanija«. Velikokrat je očitno, da tudi sam sestavljalec »Sloves« ni pravilno razumel Kostenečkega (ponekod se pravopisni pravili razlikujeta). Pravilu iz »Skazanija« je običajno dodan nov spisek primerov, s katerimi sestavljalec izvlečka bolje ponazori zapisovanje določenega grafičnega znaka.

Z opisom zapisovanja črkovnih znamenj, ki temelji na ohlapni razdelitvi črk na (samo)načelovalne, vladajoče in podrejene, Kostenečkemu ni uspelo zajeti vse problematike zapisovanja določenega črkovnega znamenja[26] (etimološko načelo zapisovanja znaka, zapisovanje določenega črkovnega znamenja v predlogih, v predsamoglasniškem položaju, v določenih končnicah itn. – sploh tam, kjer določen znak nima posebne glasovne ustreznice). O majhni uporabnosti pravopisnih pravil Konstantina Kostenečkega priča tudi razlika med pravopisno normo, kot jo izkazujeta »Skazanije« in »Slovesa«, ter dejansko rabo nekaterih grafičnih znamenj v »resavskih« besedilih (gl. Jerković 1980: 27–28).

Tudi na podlagi samega pravopisa Prz lahko sklepam, da prepisovalec prepisa DZ ni sledil pravopisni normi Konstantina Kostenečkega. Prz izkazuje v nasprotju s pravopisno normo Kostenečkega dokaj enostaven pravopis »resavskega« tipa. »Resavski« pravopis torej verjetno ni nastal na osnovi neke pravopisnonormativne »kodifikacije«, ampak se je skozi uzus razvil v splošnoveljavni tip pravopisa. Temu stanju pa ustreza tudi pravopis v Prz, ki ga ne morem izpeljevati neposredno iz pravopisne norme Konstantina Kostenečkega. Prepisovalec Prz je bil pri upoštevanju kakršnihkoli pravopisnih tendenc svoboden in ponekod nedosleden (v tem se kaže verjetno prepisovalčevo nepoznavanje sbcsl. norme; sam jezik Prz je prav tako heterogena tvorba – lahko bi ga celo označil kot *koiné* sbcsl. elementov in prevladujočih inovativnih srbskih ljudskih jezikovnih značilnosti; gl. Grošelj 2004a: 131–140). Potrebno je omeniti, da je mogoče takšno podobo izkazoval tudi protograf DZ. Že z dejstvom, da spomenika jezikovno ne morem uvrstiti med sbcsl. besedila, se Prz odmika od norme Konstantina Kostenečkega (mogoče bi obravnava Hodoškega in Hilandarskega prepisa pokazala približevanje sbcsl. književni normi).

Viri in literatura

Bonjo St. Angelov, 1967a: За книжовното творчество на Константин Костенечки. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. 162–199. София. Издателство на БАН 162–199.

– – 1967b: Константин Костенечки – Сказание за буквите. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. 200–230. София. Издателство на БАН 200–230.

Vanda Babič, 2000: *Vpliv vzhodne cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste v 17. in 18. stoletju.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

– – 2003: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

[26] Najboljšo ponazoritev pravilnega zapisovanja določenega pravopisnega znaka običajno predstavljajo primeri, ki so podani ob razlagi, ne pa razlaga sama (op. R. G.).

Milan Bartoš, 1975: Зборник рукописа законика цара Стефана Душана. *Законик цара Стефана Душана I* (Струшки и Атонски рукопис). Београд: САНУ. 1–23.

Aleksandar Belić, 1960: Основи историје српскохрватског језика. *I – Фонетика.* Београд: Нолит.

– – 1962a: *Историја српскохрватског језика. Речи са деклинацијом*. Књ. II, св. 1. Београд: Научна књига.

– – 1962b: *Историја српскохрватског језика. Речи са коњугацијом*. Књ. II, св. 2. Београд: Научна књига.

Varja Cvetko Orešnik, 1992: H kritikam Ramovševe interpretacije Brižinskih spomenikov: *ot zlodeine oblazti* : *od yzlauui boyige. SRL* 40/3. 269–289.

Petър Dinekov, 1962: Евтимий Търновски. *История на българската литература* (Том 1). 285–306. София. Издателство на БАН. 185–306.

Aleksandra Derganc, 1986: O morebitnem vplivu Bohoričeve slovnice na cerkvenoslovansko slovnico Meletija Smotrickega. *Obdobja 6.* 319–325. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 319–325.

Petar Đorđić, 1971: *Историја српске ћирилице*. Београд: Завод за издавање уџбеника.

Enciklopedija Jugoslavije 7, R – Srbija. 1968. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod.

Irena Grickat Radulović, 1965: Књижевни и културни рад Константина Филозофа. *Стара књижевност.* 476–479. Београд: Нолит. 476–479.

– – 1981: Језик Ходошког преписа. *Законик цара Стефана Душана II* (Студенички, Хиландарски, Ходошки и Бистрички рукопис). 155–166. Београд: САНУ. 155–166.

–– 1997a: Опште напомене о описима језика. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 25–27. Београд: САНУ. 25–27.

– – 1997b: Језик Призренског преписа. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 161–169. Београд: САНУ. 161–169.

Robert Grošelj, 2004a: *Analiza pravopisa v Prizrenskem prepisu Dušanovega zakonika z ozirom na pravopisno normo Konstantina Kostenečkega.* Ljubljana. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

– – 2004b: *Razvoj srbskega pravopisa v srednjem veku* (priprava za referat – tipkopis). Ljubljana.

Najda Ivanova, 2000: *История на сръбския и хръватския книжовен език.* София. София: Университетско издателство »Св. Климент Охридски«.

Milka Ivić, 1956: ђ у Душановом законику. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду књ. I.* 127–145.

Pavle Ivić, 1991: *Из историје српскохрватског језика.* Ниш: Просвета.

– – 1998: *Преглед историје српског језика.* Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Vatroslav Jagić, 1885–1895: Рассужденія южнославянской и русской старины о церковнославянском языкѣ. *Изслѣдованія по русскому языку* (Том I). Санктпетербург.

Vera Jerković, 1972: Цветни триод штампара Мардарија из Мркшине Цркве. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду књ. XV/1.* 89–104.

– – 1974: Ортографија »Житија св. Симеона« од св. Саве. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду књ. XVII/1.* 103–120.

–– 1980: Средњовековне ортографске школе код Срба. *31. Југословенски семинар за стране слависте.* 19–33.

– – 1983: *Српска Александрида (Академијин рукопис бр. 352).* Београд: САНУ.

Gordana Jovanović, 1989: *Константин Филозоф: Повест о словима (изводи) – Житије деспота Стефана Лазаревића*. Београд: Просвета/Српска књижевна задруга.

Kujo M. Kujev (Kujew), 1950: *Konstantyn Kostenecki v literaturze bułgarskiej i serbskiej.* Kraków: София: Български писател.

– – 1980: Константин Костенечки. *Творци на българската литература* (Том I). София.

Olga Nedeljković, 1965: Правопис »ресавске школе« и Константин Филозоф. *Стара књижевност*. 467–475. Београд: Нолит. 467–475.

Dragoljub Pavlović, 1965: Елементи хуманизма у српској књижевностн XV века. *Стара књижевност*. 205–218. Београд: Нолит. 205–218.

Marijan Pavčnik – Anton Perenič, 1996: *Praktikum za uvod v pravoznanstvo.* Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list RS.

Mitar Pešikan, 1977: Питања ортографске стандардизације и метода речничке обраде грађе српске редакције старословенског језика. *Јужнословенски филолог* XXXIII. 157–164.

– – 1997: О међусобним односима верзија Душанова законика. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 11–24. Београд: САНУ: 11–24.

Georgi Petkov, 1974: Евтимий Търновски и школата му според »Сказание о писменех« от Константин Костенечки. *Търновска книжовна школа. 1371–1971.* 531–543. ВеликоТърново: Велико Търново. 531–543.

Pavle Popović, 1965: Житије деспота Стефана Лазаревића Константина Филозофа. *Стара књижевност*. 449–466. Београд: Нолит. 449–466.

Призренски рукопис (фотографије). V: *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачк: САНУ. 131ᵛ–156ᵛ.

Jakob Rigler, 1985: Ramovševa Morfologija slovenskega jezika. *SRL* 33/3. 335–349.

Hans Schultze, 1964: *Untersuchungen zum Aufbau des Skazanie o pismenechь von Konstantin von Kostenec.* Göttingen: Doktorska disertacija. Göttingen.

Skazanije – Konstantin Kostenečki, 1423: **сказа҃нїе ижѣ҆авленно ѡ҆ пи́сменех.** V: Vatroslav Jagić, 1885–1895: Рассужденія южнославянской и русской старины о церковнославянском языкѣ. *Изслѣдованія по русскому языку* (Том I). 383–487. Санктпетербург. 383–487.

Slovesa – **сіа словеса вькратцѣ.** V: Bonjo St. Angelov, 1967b: Константин Костенечки – Сказание за буквите. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. 211–223. София: Издателство на БАН. 211–223.

Slovník jazyka staroslověnského I–IV. Ur. J. Kurz [I–III], Z. Hauptová [IV]), 1966–1997. Praha: Academia.

Aleksandar Solovjev, 1928: *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка.* Скорје.

Dimitrije E. Stefanović, 1997: Опис Призренског рукописа. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 157–160. Београд: САНУ. 157–160.

Alenka Šivic Dular, 1991: Slovenski jezik v soočanju s slovanskimi jeziki. *Zbornik slavističnega društva Slovenije* 2. 59–85.

Jože Toporišič, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

Ђорђе Трифуновић, 1965: Сликовитост казивања Константина Филозофа. *Стара књижевност*. 460–466. Београд: Нолит. 460–466.

Summary

The article gives a synthetic account of Konstantin Kostenečki's orthographic norm and its supposed influence on the Prizren Redaction of Dušan's Code (which is one of Serbian medieval Cyrillic monuments, written in the 15th–16th cc., i.e., at the time marked by the »Resava« orthographic norm). The author finds that, based on the analysis of the outline of the orthographic rules in the articles »сказа̀нїе и҃зла̀вленно ѡ̀ пи́сменех« in »сіа словеса вькратц҃ѣ« and on the writing of some characters in certain positions (ꙗ [а], ѥ, ѧ, є, ї, ъ, ь, pajerčik [ʾ], ѣ [confused with ѥ] in ы [confused with и]) and of certain phonemic values (writing of *ć* and *đ*) in the Prizren Redaction, that the Prizren Redaction of Dušan's code is marked by the orthography of the »Resava« type, which cannot be derived directly from Konstantin Kostenečki's orthographic norm. The author assumes that the »Resava« orthography probably was not based on an orthographic-normative codification, but was instead shaped through usage into a generally accepted type of orthography. In addition, the outline of the orthographic rules in »сказа̀нїе и҃зла̀вленно ѡ̀ пи́сменех« in »сіа словеса вькратц҃ѣ« were intended mostly for the revision of religious texts, which directly continue the tradition of the Church Slavic canonical texts in Serbian recension of Church Slavic. For this reason the Prizren Redaction as a legal text, in which elements from Serbian spoken language are predominant, is even further removed from Kostenečki's norm.